

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO
in
TEOLOŠKA FAKULTETA

NEJC PRIMC

Bizantinsko meništvo v času ikonoklazma

Diplomsko delo

Mentorja:
doc. dr. Dušan Mlacović,
prof. dr. Bogdan Kolar

Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Zgodovina;
Dvopredmetni univerzitetni študijski
program prve stopnje Teološke študije

Ljubljana, 2017

Zahvaljujem se obema mentorjema za nasvete in pomoč pri pisanju in zaključevanju te diplomske naloge. Hvala za vso potrpežljivost, hitro odzivnost in prilagodljivost, zaradi katerih je bilo pisanje in usklajevanje uradnih zadev lažje kot predvideno.

Zahvala gre tudi moji družini in Mateji za podporo v vseh letih študija in življenja ter Kseniji za njen čas in nasvete pri pisanju.

Izvleček

Bizantinsko meništvo v času ikonoklazma

Meništvo je že od nekdaj pomemben del različnih verskih skupnosti in kultur po vsem svetu. Tako je bilo tudi v Bizantinskem cesarstvu, ko je krščanstvo postalo ključen del delovanja države, brez katerega samo cesarstvo sploh ne bi moglo obstajati. To je meništvu dalo moč, da je začelo v večji meri vplivati na dogajanje v cesarstvu. Primer tega je viden v krizi ikonoklazma, ki v najširšem obsegu traja med leti 680 in 850. Naloga se ukvarja s položajem meništva v tem obdobju, in sicer, kakšno vlogo je imelo meništvo na sam potek in razrešitev konflikta. Naloga je oblikovana kronološko, in sicer je najprej predstavljen položaj meništva v različnih obdobjih, od začetkov ikonoklastične krize, ponovne vzpostavitve čiščenja ikon, do ponovne vzpostavitve ikonoklazma in končne rešitve konflikta. Izpostavljeni so tudi glavni predstavniki meništva v tem obdobju. To so bili Janez Damaščan, Štefan mlajši in Teodor Studit ter samostan Studion, v katerem je živela glavna skupnost, ki je nasprotovala ikonoklazmu. Naloga se poskuša opredeliti tudi do zgodovinske literature in do tega, kako je slednja predstavljala položaj meništva v ikonoklastični krizi.

Ključne besede: meništvo, ikonoklazem, Bizantinsko cesarstvo, Janez Damaščan, Teodor Studit

Abstract

Byzantine monasticism in the time of iconoclasm

Monasticism has always been an important part of the community in different parts of the world and in different cultures. That was also the case in the Byzantine Empire when Christianity became the key part in country's activity, and without which the Empire wouldn't be able to exist. This gives strength to the monasticism, which starts to influence actions in the Empire to a great extent. An example of this is seen in the Iconoclastic Controversy, which lasted from 680 until 850. This thesis is about the position of the monasticism during this period, and how this influenced the course and the solution of the Controversy itself. The thesis is formed chronologically; it starts with the position of monasticism in different periods, from the beginning of the Iconoclastic Controversy, the restoration of the veneration of icons, up until the restoration of the Iconoclasm and the solution of the Controversy. The focus is also on the main representatives of monasticism during this period. Those were John of Damascus, Stephen the Younger, and Theodor the Studite and the Monastery of Stoudios, where the main community, which opposed to Iconoclasm, lived as well. This thesis is trying to define the historical literature and how it presented the position of monasticism during this Controversy.

Key words: monasticism, Iconoclasm, Byzantine Empire, John of Damascus, Theodore the Studite

Kazalo vsebine

1 UVOD	5
2 OPREDELITEV IN RAZLAGA POSAMEZNIH POJMOV	8
2. 1 IKONA	8
2. 2 IKONOKLAZEM	9
2. 3 IKONODULSTVO	12
2. 4 BIZANTINSKO MENIŠTVO.....	13
3 BIZANTINSKO MENIŠTVO IN IKONOKLAZEM	15
3.1 MENIŠTVO PRED URADNIM IKONOKLAZMOM.....	15
3. 2 MENIŠTVO V OBDOBJU PRVEGA IKONOKLAZMA	17
3. 3 MENIŠTVO V ČASU OBNOVE ČEŠČENJA IKON.....	26
3. 4 MENIŠTVO IN DRUGI IKONOKLAZEM	30
3. 5 MENIŠTVO IN ZMAGA IKONOFILSTVA	34
4 GLAVNI PREDSTAVNIKI MENIŠTVA V ČASU IKONOKLAZMA.....	37
4. 1 JANEZ DAMAŠČAN	37
4. 2 ŠTEFAN MLAJŠI.....	39
4. 3 TEODOR STUDIT	40
4. 4 SAMOSTAN STUDION	44
5 SKLEPI IN UGOTOVITVE	47
6 LITERATURA.....	50

1 UVOD

Skoraj v vsaki kulturi se nekateri ljudje odločijo za drugačen način življenja, v drugačni skupnosti, največkrat v samotni, kjer se odreka človeškim željam in potrebam ter živijo sveto življenje. Pravimo jih asketi. S takšnim načinom življenja imajo v skupnosti posebno veljavo, postanejo opaženi in postanejo zgled za nekakšen drugačen, poduhovljen način življenja. V krščanski veri je takšen asketski način življenja prisoten pri različnih meniških skupnostih že od prvih stoletij naprej. Če podrobno pogledamo prelomne trenutke v zgodovini krščanstva, vidimo, da so bili pri njih vedno prisotni in aktivno udeleženi ravno člani različnih meniških skupnosti. Meništvu je nekakšen ideal posvečenega življenja in zato ne preseneča, da je veliko oseb, članov raznih meniških skupnosti, na različne načine spremenilo Cerkev in odnos do Boga, saj menihi svoje posvečeno življenje zares živijo v polnosti.

Tudi v Bizantinskem cesarstvu je imelo meništvu zelo pomembno vlogo. Ne od samega začetka, saj je moralo svojo politično, kulturno in socialno moč pridobiti postopoma. Svojo moč in vpliv na zadeve Cerkve in cesarstva je tako meništvu začelo pridobivati ravno v času ikonoklazma. V svoji diplomski nalogi sem se poskusil osredotočiti predvsem na ta vidik, kakšno moč je meništvu imelo v cesarstvu, kakšen vpliv je imelo znotraj Cerkve in države, kdo je imel pri tem pomembno vlogo in tudi, kako je vloga meništvu v tem konfliktu prikazana v kasnejšem obdobju.

Obdobje ikonoklazma je eno izmed zanimivejših obdobjev v času Bizantinskega cesarstva. Zato je tudi zelo dobro raziskano, na voljo pa je veliko različne literature, ki ponuja pregled različnih vidikov tega obdobja. Sam sem svojo raziskavo utemeljil na treh delih. Temeljno gradivo je predstavljala knjiga *Zgodovina Bizanca* Georgija Ostrogorskega, preko katere sem podrobneje spoznaval Bizantinsko cesarstvo. Knjiga ponuja splošen pregled nad obdobjem ikonoklazma in samega dogajanja v cesarstvu. Nato pa sem to znanje nadgradil še z dvema knjigama, ki sta po mojem mnenju temeljni za raziskovanje časa ikonoklastične krize. To sta knjigi *Inventing Byzantine Iconoclasm* avtorice Leslie Brubaker, ki pa je z Johnom Haldonom tudi soavtorica knjige *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a history*. Zraven sem si pomagal še z drugimi deli, med katerimi naj omenim še *The Oxford Dictionary of Byzantium*, kjer so predstavljena in razložena vsa gesla, kakorkoli povezana z obdobjem Bizantinskega cesarstva. Ena od pomembnih knjig, ki pa je nisem uspel pridobiti, a bi verjetno predstavljala velik prispevek k diplomski nalogi, je knjiga *The Monks and Monasteries of Constantinople c. 350-*

850 katere avtor je Peter Hatlie, ki se ukvarja ravno s tematiko in časom, ki sem ga raziskoval tudi sam. Na žalost vsa literatura pri nas še ni dostopna. Vendar pa moram poudariti, da je bilo kljub vsemu literature dovolj, vendar bi ta morda lahko poglobila razumevanje tematike.

Vsa literatura o bizantinskem meništvu v času ikonoklazma, ki sem jo predelal, ima podobne zaključke. Vsi trije avtorji, Ostrogorski, Brubaker in Haldon, se zavedajo, da je imelo menišтво pomembno vlogo pri samem začetku ikonoklazma, njegovem razvoju in zaključku. V delih, ki se ne osredotočajo na obdobje ikonoklazma, ampak na Bizantinsko cesarstvo,¹ je opazna posplošitev menihov na zagovornike češčenja ikon in tiste, ki jih je cesarska oblast najbolj preganjala. Vendar pa pri prebiranju del, ki se osredotočajo na obdobje ikonoklazma,² vidimo, da ni vedno tako in da dejstev in dogodkov ne moremo tako posploševati. Menihi so bili v večini ikonofili, vendar ne vsi. Prav tako pa niso bili vsi izmed njih preganjani celotno obdobje ikonoklazma. Razlika v takšni posplošitvi je vidna tudi pri starosti del. Starejša dela³ pogosteje posplošujejo in ne predstavijo celotnega položaja in vloge menišťva. To kaže na to, da so v zadnjih obdobjih k tej temi začeli pristopati na drugačen način. Vendar pa je zanimivo, da so vsi zgodovinski viri in ostanki, ki nam pomagajo razumeti to obdobje, isti, novih pisnih ali arheoloških virov pa ni bilo odkritih. Očitno so začeli raziskovalci slednja obravnavati z večjo mero natančnosti, celostnosti in objektivnosti.

Težava pri raziskovanju teme je pomanjkanje virov in njihova neobjektivnost. Večino izmed teh so namreč po razrešitvi ikonoklastične krize napisali ikonofili. Ti so želeli svoje nasprotnike prikazati v najslabši luči, zaradi česar so zapisi lahko zelo subjektivni ali celo neresnični. Vendar pa nas to ne ovira pri razjasnjevanju vsaj nekaterih vidikov dogajanja v času ikonoklazma.

Viri, ki pripovedujejo o tem času, so predvsem pisni, obstaja pa tudi precej arheoloških ostankov, predvsem cerkva in samostanov.⁴ Pod primarne pisne vire štejemo predvsem hagiografije,⁵ torej življenja svetnikov in pomembnih mož. Težava pri slednjih je ta, da niso namenjena predajanju točnih in objektivnih dejstev, ampak so namenjena predstavitvi, kako je

¹ Npr. knjige *Zgodovina Bizanca*, *Zgodovina cerkve 2* ter *The Oxford Dictionary ob Byzantium*. Vsa ta dela so navedena tudi med literaturo.

² Knjigi *Inventing Byzantine Iconoclasm in Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a History*. Obe deli sta navedeni med literaturo.

³ Knjigi *Zgodovina Bizanca in Theodore of Studium: His Life and Times*. Obe sta navedeni med literaturo.

⁴ Arheoloških ostankov bi zagotovo bilo več, v kolikor Konstantinopla in Bizantinskega cesarstva leta 1453 ne bi osvojili Turki, saj so ti veliko cerkva in samostanov spremenili v mošeje (tudi samostan Studion).

⁵ Za obdobje ikonoklazma so pomembne predvsem hagiografije Štefana mlajšega, Teodorja Studita, Platona iz Sakkudiona idr.

določen svetnik živel svoje svetniško življenje. Zato je presojanje o resničnosti dejstev lahko nekoliko težavno. Pomembni so še opisi življenja vladarjev in ostalih pomembnih mož, iz katerih veliko izvemo o dogajanju v cesarstvu. Prav tako so pomembna tudi pisma, ki so jih pisale pomembne osebe tistega časa. V pismih so predstavljeni osebni dogodki, saj je vsebina večinoma zasebne narave, ohranjena pa so tudi pisma, ki so bila javna.⁶ Med pisne vire štejemo tudi cerkvene dokumente in odloke raznih koncilov in sinod⁷ ter cesarske odloke, ki so predvsem v obdobju ikonoklazma še posebej pomembni. Kot lahko vidimo, je virov za to obdobje veliko, vendar je pri njih pomembno kritično branje in natančno ločevanje med resničnimi in manj resničnimi dejstvi.

Ena izmed možnih smeri nadaljnjega raziskovanja je žensko menišтво tistega časa, saj sem se sam osredotočil predvsem na moško, ki v preučevanem obdobju prevladuje. Zanimiv bi bil tudi vidik ženske v obdobju ikonoklazma, in sicer stališče žensk do ikonoklastične krize, predvsem tistih dveh, ki sta bili v času češčenja ikon na oblasti.

Kot lahko vidimo, je vidik menišťva v času ikonoklazma zelo pomemben in kompleksen problem, ki se prepleta tako z zgodovinsko, teološko, umetnostno, politično in socialno nitjo, zato ga nikakor ne moremo razumeti zgolj z enega vidika. Sam sem v raziskavi poskušal zaobjeti čim širši spekter teh vidikov in tako čim bolj celostno predstaviti problem. Raziskovanje bi bilo lahko nadgrajeno z dodatno literaturo, z uporabo primarnih virov in osredotočenjem na slednje. V obzir bi bilo potrebno vzeti tudi umetniške in arheološke elemente tega obdobja, ki nam veliko povedo o tem času.

⁶ Ohranjenih je veliko pisem Teodorja Studita in Janeza Damaščana, pomembna so tudi pisma, ki so jih je pošiljali papeži in patriarhi.

⁷ *Horos* (zapisi odlokov iz sinode) iz leta 754 je ostal ohranjen samo kot zapis med odloki kasnejše sinode leta 787, ko so odloke iz leta 754 prebrali in zavrgli.

2 OPREDELITEV IN RAZLAGA POSAMEZNIH POJMOV

Pomen in uporaba pojma ikone in ikonoklazma se lahko v različnih kontekstih spreminja. Na začetku naloge bom opredelil, v kakšni obliki bom sam uporabljal te izraze. Razložil bom izraze ikona, ikonoklazem (pod katerega spada tudi bizantinski ikonoklazem), ikonodulstvo in bizantinsko meništvo, saj so ti bistveni za razumevanje razrešitve tega problema.

2.1 IKONA

Beseda ikona izhaja iz grške besede εἰκὼν [eikon]. V razširjenem pomenu ta beseda označuje upodobitev svetih oseb in verske vsebine v kakršni koli obliki, največkrat kot slika na leseni površini. Ikone so lahko bile ustvarjene v mozaičnem slogu ali pa so bile izdelane iz različnih kovin v reliefni obliki. Pri slednjih je težava v tem, da je malo ohranjenih, saj so kovine, iz katerih so bile izdelane, uporabili v druge namene.⁸ Sprva je bila beseda *eikon* v grško govorečem svetu uporabljena kot poimenovanje za portret človeka in tudi v grškem prevodu Stare zaveze v odlomku, v katerem Bog pravi: "Naredimo človeka po svoji podobi, kot svojo podobnost!" (1 Mz 1, 26), je uporabljena ravno beseda *eikon*.⁹

Prve ikone so začeli ustvarjati na Vzhodu, kjer so bile kasneje veliko bolj razširjene in poznane. Na Zahodu ikonam niso nikoli dajali tako velikega pomena. Upodobitve na ikonah niso nastajale zaradi umetnosti, ampak so se nanašale na liturgijo in so bile v namene liturgije in češčenja tudi uporabljane.¹⁰ Tako v ikonah niso občudovali talentiranosti avtorja, ampak so verjeli, da je v ikonah resnično prisoten tisti, ki je na njej upodobljen, in da ima zato ikona tudi dejansko sveto moč. Na ikonah so bili upodobljeni predvsem Jezus Kristus, Marija, preroki in svetniki. Bili so lahko upodobljeni posamezno ali skupaj, lahko pa je bil upodobljen tudi posamezen dogodek iz njihovega življenja ali pa kakršen koli dogodek iz *Svetega pisma*. Ikone so bile razstavljene v cerkvah, lahko so jih tudi prestavljali, in sicer glede na to, koga so tisti dan častili. Ikone so začeli uporabljati tudi za ločevanje prostora, kjer je bilo Najsvetejše od glavnega dela cerkve. To se kasneje razvije v "ikonostas," posebno pregradno steno z ikonami, ki jo v pravoslavnih cerkvah uporabljajo še danes.

⁸ »Icons,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.

⁹ Brubaker, Leslie. *Inventing Byzantine Iconoclasm*. Bristol: Bristol Classical Press, 2012. 3.

¹⁰ »Icons,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*.

Največ danes še ohranjenih ikon je v samostanu svete Katarine na Sinaju, kjer je ohranjenih kar 27 ikon iz 6. in 7. stoletja in nekaj ikon iz kasnejših obdobj. O avtorjih ikon je malo znanega, med njimi so bili tako menihi kot laiki, ki pa so bili zelo talentirani umetniki. To je razvidno iz ohranjenih ikon.¹¹

Ikone imajo v vzhodni Cerkvi še danes velik pomen. Zmaga častilcev ikon se dandanes praznuje s "praznikom pravovernosti," ki ga vzhodni kristjani praznujejo prvo postno nedeljo, v spomin na sinodo leta 843. Ikone so tako postale pomemben element pravoslavne vere in češčenja. Ikone in relikvije svetnikov so bile že od nekdaj češčene kot svete. Nanje so se verniki zanašali in vanje polagali svojo vero, verjeli so že samo v moč dotika, ki bi jim lahko pomagala pri reševanju težav ali bolezn. Pomembna je bila tudi lokacija ikon v cerkvi. Na najnižji ravni so bili upodobljeni svetniki, na srednji ravni so bili upodobljeni dogodki iz Jezusovega življenja na zemlji, pod stropom pa so bili upodobljeni Kristus kot Vsevladar in Vsemogočni, Devica Marija ter angeli. Tako je bila upodobljena tudi hierarhija, in sicer prehajanje naukov in vere z neba na zemljo. Kot je zapisano v knjigi *Zgodovina Cerkve 2*, je vzhodna Cerkev s tem "v celoti postala ikona."¹²

Danes je problem češčenja ikon razrešen, vendar pa ni bilo vedno tako. V določenem obdobju, ko krščanska vera še ni bila v polnosti enotna, so se pojavile težave glede češčenja ikon. Težava je izvirala iz vprašanja, ali so ikone kot delo človeških rok sploh upravičene češčenja ali pa je to neke vrste malikovanje. In tako pridemo do problema ikonoklazma.

2. 2 IKONOKLAZEM

Ikonomklazem je splošni pojem, ki ni omejen zgolj na krščanstvo. Sama beseda izhaja iz besed ikona in grške besede κλαστης [klasteis] kar pomeni razbijati. V dobesednem pomenu bi to pomenilo razbijanje in uničevanje ikon. Vendar pa ta pojem v splošnem smislu definiramo kot gibanje, ki se zavzema za prepoved češčenja, upodabljanja podob in tudi uničevanje le-teh.¹³ Oseba, ki nasprotuje češčenju ikon, ali pa jih tudi uničuje, je ikonoklast ali pa tudi ikonoborec (iz izraza ikonoborstvo, ki je tudi eden izmed možnih prevodov).¹⁴ Nekateri elementi ikonoklazma so prisotni pri različnih religijah (islam, judovstvo, krščanstvo) skozi

¹¹ »Icons,« *The Oxford Dictionary of Byzantium* in Brubaker. *Inventing Byzantine Iconoclasm*, 116.

¹² Knowles, M. D. in Obolensky D. *Zgodovina cerkve 2: Srednji vek (600-1500)*. Ljubljana: Družina, 1991. 94-94.

¹³ »Iconoclasm,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.

¹⁴ To je starinski izraz, njegovo uporabo sem zasledil zgolj v Ostrogorski, Georgij. *Zgodovina Bizanca*. Ljubljana: DZS, 1961. 161-164.

celotno zgodovino in pa tudi v današnjem času (uničevanje verskih in kulturnih simbolov – čas Francoske revolucije, zažig strunjanskega križa, uničevanje kulturnih spomenikov s strani ISIS-a v mestu Palmira¹⁵).¹⁶ Vse to težko štejemo pod ikonoklazem, vendar pa so tu prisotne prvine tega dejanja, če razumemo ta pojem v zelo širokem smislu.

Sam se bom opredelil do pojma v krščanskem smislu, še bolj natančno v primeru bizantinskega ikonoklazma. Besedo ikonoklazem so v angleško govorečih deželah v primeru Bizantinskega cesarstva začeli uporabljati zelo pozno. Prvi zapisani primer v angleščini je iz leta 1953 v delu Jana Bremmerja. Prej so to besedo (in sicer latinski izraz *iconoclasmus*) uporabljali za protestantsko nasprotovanje religijski umetnosti in uničevanju cerkvene umetnosti med Francosko revolucijo. Sicer pa avtorica Leslie Blubaker v knjigi *Inventing Byzantine Iconoclasm* navaja, da je bolj primerna izbira besede "iconomachy," v prevodu boj za podobe (v grščini μάχη [mákhē] – bitka, boj), kot pa ikonoklazem, saj naj bi to besedo uporabljali tudi v času Bizantinskega cesarstva.¹⁷ Sam se bom držal uporabe besede ikonoklazem, ki je splošno sprejeta in poznana. V delih, ki govorijo o ikonoklazmu v slovenskem jeziku, drugega izraza nisem zasledil, edino v prevodu *Zgodovine Bizanca* Georgija Ostrogorskega iz leta 1961, sem zasledil izraz ikonomahija, vendar pa vsi avtorji večinoma uporabljajo izraz ikonoklazem.

Glavni problem Bizantinskega ikonoklazma je vprašanje, ali se svete podobe lahko častijo ali ne. Za razrešitev tega problema je bilo potrebnih dobrih 200 let. V tem času pa problem ne ostane le na verskem nivoju, ampak se razširi tudi na socialno in politično raven. Zato je bizantinski ikonoklazem v historiografiji obravnavam kot posamezno obdobje Bizantinskega cesarstva, ki ima svoje značilnosti in posamezne aspekte, ki so se oblikovali in vplivali na različna področja. Okvirno časovno obdobje, ki ga bom raziskoval, je med leti 680 in 850, ko je bil ta pojav v Bizantinskem cesarstvu najbolj močan in je tudi pripomogel k temu, da se je Bizantinsko cesarstvo začelo spreminjati, počasi zapuščati svoje rimske korenine in začelo dobivati obliko Bizantinskega srednjeveškega cesarstva, kot ga poznamo danes.¹⁸

¹⁵ Vseh teh dejanj ne moremo obravnavati kot ikonoklazem. Vendar pa gre pri njih za uničevanje verske ali kulturne lastnine iz različnih razlogov (ideologija, versko ne sprejemanje, umetnost itd.). Pri vseh teh primerih je edina povezava ta, da se uničujejo predmeti, ker ti predmeti nekaj predstavljajo. Največkrat predstavljajo nekoga drugega in nestrinjanje, nesprejemanje drugih in drugačnih s strani neke druge skupnosti. To ni tema tega besedila, vendar je to razliko potrebno omeniti, da lažje razumemo, da smisel ikonoklazma ni zgolj uničevanje stvari, vendar to, zakaj in s kakšnim namenom se ti predmeti uničujejo.

¹⁶ Brubaker. *Inventing Byzantine Iconoclasm*, 124-125.

¹⁷ Brubaker. *Inventing*, 4.

¹⁸ Brubaker, Leslie in John Haldon. *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 1-2.

Razlogov, zakaj je do preganjanja častilcev ikon prišlo, je več. Dva pomembna dejavnika sta prihajala iz drugih verstev. Judovstvo, iz katerega je krščanstvo zrastle, ima v svojem izročilu prepovedano upodabljanje Boga.¹⁹ To so kristjani deloma sprejeli, a ker prav vseh judovskih zapovedi kristjani niso potrebovali sprejeti,²⁰ se je tudi tukaj pojavil rahel odmik, saj so nekateri že začeli upodabljati svete osebe. Drugi element pa prihaja iz islamske vere, ki se je ravno v času pred začetkom ikonoklazma začela širiti in vstopati v Bizantinsko cesarstvo. V prvi polovici 7. stoletja Arabci osvojijo ozemlje Sirije, Palestine in Egipta, ki so bila ključna ozemlja Bizantinskega cesarstva.²¹ V islamski veri pa je odnos do umetnosti še bolj strog. Prepovedano je bilo namreč upodabljati katero koli živo bitje, tako žival kot človeka.²² Vseh teh prepovedi se ne da neposredno povezati z ikonoklazmom, ter trditi, da se je ikonoklazem pojavil zaradi judovskega in islamskega vpliva. Vendar pa sta na začetek ikonoklazma deloma vplivala tudi ta dva elementa.²³ Tudi nekateri cerkveni očetje²⁴ se niso strinjali s češčenjem ikon, pri čemer so najbolj nasprotovali upodabljanju Jezusa Kristusa. Med cerkvenimi očeti so bili nekateri tudi zagovorniki ikon. Bazilij Veliki je trdil, da se ne časti same umetnine, ampak to, kar je na njej upodobljeno. To njegovo razlago se kasneje še nadgrajevali in razširjali drugi teologi.²⁵

Med vzroke ikonoklazma lahko štejemo tudi željo Leona III. po vzpostavitvi prave vere, saj naj bi krščanska vera zašla s prave poti, za kar jo Bog kaznuje z napadi Arabcev in naravnimi nesrečami.²⁶ V ozadju se skriva tudi ekonomski vidik, zaradi katerega so s pomočjo ikonoklazma cesarji želeli omejiti in zasesti lastnino menihov ter Cerkve, kar se je dejansko zgodilo. Je pa ikonoklazem tudi začetek problema cezaropapizma, s katerim je želel cesar, vodja države, vplivati na Cerkevno sfero in jo vzeti pod svojo oblast. Tudi to se je v praksi resnično zgodilo.²⁷

Vsak od teh dejavnikov ni sam po sebi vzrok za začetek ikonoklazma, vendar je vsak prispeval delček k celoti, da se je ta problem začel. In kot lahko vidimo iz teh primerov, ikonoklazem ni bila zgolj težava Cerkve, ampak je obsegal vse ravni in področja cesarstva, tako da je bil resnično pomemben dejavnik, zaradi katerega se je cesarstvo začelo spreminjati.

¹⁹ Glej 2 Mz 20, 4.

²⁰ Predvsem tisti, ki so v krščanstvo prešli iz poganskih ver.

²¹ Tukaj je še posebej izstopal Egipt, saj je bil eden izmed bogatejših in najbolj rodovitnih področij cesarstva.

²² Ta zapoved ni zapisana v Koranu, ampak v hadisu, kjer so zbrani ostali Mohamedovi izreki.

²³ Več o tem v Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a history*, 105-117.

²⁴ Npr. Evzebij Cezarejski, Epifanij Ciprski, idr.

²⁵ Npr. Janez Damaščan, Teodor Studit, Tomaž Akvinski idr.

²⁶ Leta 726 neposredno pred prvim ikonoklastičnim odlokom se zgodi potres na otoku Teri.

²⁷ »Iconoclasm,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2.

2. 3 IKONODULSTVO

Ikonodulstvo je ravno nasproten pojav ikonoklazma. Tu gre za zagovarjanje češčenja ikon. To nam pove že sam izvor besede, saj v grščini beseda δουλια [dulija] pomeni češčenje. Pripadniki tega mišljenja se imenujejo ikonoduli ali ikonofili. Sam uporabljam oba izraza, čeprav je bolj priznan in večkrat uporabljen izraz ikonofili/ikonofilstvo, kar v prevodu pomeni ljubitelji ikon. Ta izraz je poznan in uporabljen že v 8. stoletju, torej med samim obdobjem ikonoklazma. Najbolj znani zagovorniki ikonofilstva, oziroma češčenja podob, so bili Teodor Studit, patriarha Nikefor I. in German I., Štefan mlajši in Janez Damaščan, ki je tudi teološko opredelil, zakaj bi se podobe lahko častilo.²⁸

Med ikonodule bi lahko šteli tudi pripadnike Cerkve na Zahodu. Na Zahodu problem ikonoklazma ni bil izrazit. Papeži, kot glavni predstavniki zahodne Cerkve, so bili v času spora na strani ikonodulov. Zato je prišlo do sporov med bizantinskimi vladarji in Svetim sedežem, saj so bili bizantinski vladarja teoretično še vedno njihovi vladarji, zato so začeli tudi politično nasprotovati papežem. Leon III. je tako leta 732 izpod papeške jurisdikcije odstranil province Kalabrijo, Sicilijo in Vzhodni Ilirik in jih predal jurisdikciji carigrajskega patriarha. To je še bolj spodbudilo upor proti Bizantinskemu cesarstvu in zahodna Cerkev se je začela obračati stran od Bizantinskega cesarstva, s čimer se je razpoka med tema dvema kulturama še povečala. Obe Cerkvi sta bili takrat formalno še enotni, čeprav so se začele kazati razlike, ki so predvsem vidne v odlokih Peto-šestega zbora iz leta 691/692.²⁹ Tudi kasneje so zagovorniki češčenja ikon iskali zatočišče pri papežih, saj so želeli njihovo potrditev v pravilnost svojih prepričanj, s čimer bi pridobili na moči svojega argumenta. Vendar pa cesarji vseeno niso veliko upoštevali papežev in njihovega mnenja.³⁰

Z "zmago" ikonodulstva leta 843 se je končal teološki spor ikonoklazma.³¹ Na tej sinodi je bil sprejet sklep, da se svete podobe lahko časti (dulija), ni pa dovoljena latreja (v grščini λατρεία [latreia], kar pomeni enačenje z Bogom, pripisovanje božjih, nadnaravnih lastnosti).³² To je tudi danes uradni pogled katoliške Cerkve, ki je o češčenju podob (Jezusa Kristusa, Device Marije

²⁸ »Iconophiles,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.

²⁹ Več o tem v Herrin, Judith. *The Formation of Christendom*. London: The Orion Publishing Group Ltd, 2001. 284-286 in Knowles. *Zgodovina cerkve 2: Srednji vek (600-1500)*, 99-100.

³⁰ Več o primerih in stikih med papeži in Bizantinskim cesarstvom v nadaljevanju.

³¹ »Iconoclasm,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2.

³² »Icons,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2.

in ostalih svetnikov) na 25. seji Tridentinskega koncila leta 1563 prišla do naslednjega zaključka:

*"Izkazovati jim je treba dolžno čast in češčenje, ne kakor da bi verovali, da je v njih neko božanstvo ali neka moč, zaradi česar naj bi jih častili; ali kakor da bi od teh podob mogli kaj izprositi; [...] Izkazovati jim je namreč treba češčenje zato, ker se podobam izkazovano češčenje nanaša na osebe [prototypa], ki jih podobe predstavljajo. Ko torej podobe poljubljamo, se pred njimi odkrivamo in poklekujemo, tedaj molimo Kristusa in častimo svetnike, ki jih podobe predočujejo."*³³

2. 4 BIZANTINSKO MENIŠTVO

Meništvo je sestavni del večine religij. V krščanstvu je to oblika življenja, kjer se oseba odloči, da bo svoje življenje posvetila Bogu in molitvi ter živela v samoti. Osebe, ki živijo meniško življenje so menihi ter redovnice ali nune. Oblik in redov meniškega življenja je več, med sabo pa so si redovi zelo podobni. Vsi obsegajo celibat, posvečeno življenje, obiskovanje evharistije, odpoved lastnemu premoženju, skrb za druge in življenje v ločenih skupnostih.

Začetek meništva sega v začetke razvoja krščanstva, ko so v 3. stoletju ljudje začeli hoditi v puščavo in tam živeti asketsko življenje. Po koncu obdobja preganjanja krščanske vere so mučence zamenjali menihi, ki so na tak način žrtvovali svoje življenje za Boga. Prvi znani menih je bil Anton Puščavnik. Njegov način življenja je zapisal Atanazij Aleksandrijski in tako postal zgled vsem kasnejšim menihom.

To je bil eremitski način meništva, kjer so menihi živeli sami, v votlinah ali puščavah in se tam prepuščali molitvi in Bogu. Vendar pa so tudi ti sveti možje kmalu dobili svoje privrženke, ki so jim želeli slediti. Tako je nastala še ena oblika meništva, cenobitsko meništvo. V takšnem tipu meništva so menihi živeli v skupnosti, kjer je bil vsak zadolžen za svoje področje.

V 4. stoletju je Bazilij Veliki zapisal pravila meniškega življenja, ki so postala temelj za bizantinsko meništvo, po katerih se je zgledovala večina samostanov. Pomembno je bilo, da so menihi živeli v skupnosti, se preživljali sami ter se posvečali molitvi. Prvi samostan je bil v Konstantinoplu ustanovljen v 4. stoletju, nato pa so se samostani začeli širiti tako v mestih kot tudi na podeželju. Do leta 536 je bilo samo v glavnem mestu že 70 samostanov. Glavne naloge samostanov so bile skrb za uboge in molitev. Revne so oskrbovali s hrano, nudili zatočišče za člane skupnosti, ki niso bili sprejeti (sirote, starejše, invalide), v samostanih pa so lahko imeli

³³ Strle, Anton. *Vera Cerkve: dokumenti cerkvenega učiteljstva*. Celje, 1977. 271.

tudi bolnišnice. Samostani so lahko služili tudi kot prostor, kamor so izgnali cesarje in patriarhe, ki so se tako ali drugače upirali.

V bizantinskih samostanih ni bilo prostora za šole, kot je bilo to navada na Zahodu. Vseeno so v nekaterih samostanih imeli skriptorije, kjer so prepisovali knjige. Najbolj idealna oblika samostanskega življenja je bila poznana v samostanu Studion, ki je imel pomembno vlogo tudi v času ikonoklazma, in sicer zaradi reform, ki jih je uvedel Teodor Studit, s katerimi je bolj organiziral meniško življenje in točno določil funkcije, ki jih je imel posamezen menih ter postavil pravila, ki jih je bilo potrebno spoštovati.³⁴

Meništvo je bilo zelo pomemben člen bizantinske družbe. Menihi so bili pomembni tako na duhovni, ekonomski in kulturni ravni. Še posebej izrazit je bil ta vpliv ravno v obdobju ikonoklazma, ko so začeli posamezni menihi dobivati vse bolj vidno in pomembno vlogo,³⁵ saj so začeli odločati in sprejemati odločitve celo na državni ravni.³⁶

³⁴ »Monasticism,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.

³⁵ Patriarh Konstantin II. je bil menih, Teodor Studit svetuje cesarju Mihaelu I. glede napada na Bolgare.

³⁶ Knowles. *Zgodovina cerkve 2*, 95-97.

3 BIZANTINSKO MENIŠTVO IN IKONOKLAZEM

Meništvo je v zgodovinski literaturi (predvsem starejši), ki obravnava problem ikonoklazma, prikazano kot glavno gonilno telo ikonofilstva. To lahko sklepamo po tem, da so bili najglasnejši zagovorniki češčenja svetih podob ravno menihi, saj imamo veliko pisnih virov, ki nam o tem pripovedujejo. Vendar pa se moramo zavedati, da je bila večina te literature napisane, ko je ikonofilstvo že zmagalo in je zato ta literatura lahko napisana zelo neobjektivno. Potrebno je dodati, da je bilo meništvo v času Bizantinskega cesarstva drugačno, kot ga poznamo danes in ga pod nobenim pogojem ne smemo in ne moremo izenačevati z današnjim. V nadaljevanju bom poskušal glede na dosegljivo literaturo opredeliti resnični položaj bizantinskega meništva v tem obdobju.

3.1 MENIŠTVO PRED URADNIM IKONOKLAZMOM

Meništvo je v krščanstvu prisotno že od 3. stoletja dalje.³⁷ Tako so bili menihi prisotni v Bizantinskem cesarstvu že vse od njegovega nastanka, in tudi pred uradno določenim ikonoklazmom so bili menihi del bizantinskega prebivalstva, bizantinci pa so jih zelo spoštovali, se po njih zgledovali in v njih videli povezavo med navadnim prebivalstvom – laiki in Bogom. Zato je imel položaj menihov in njihove odločitve ter njihova prepričanja v tem času pomembno vlogo. V mestih so sicer imeli primat navadni kleriki, vendar pa je bila vloga menihov veliko bolj pomembna v obrobni vseh in na splošno na podeželju. Bili so prisotni tudi v mestih, v raznih samostanih.³⁸

V času pred začetkom uradnega ikonoklazma se je zgodil zanimiv pojav, ki je najverjetneje vplival na sam začetek ikonoklazma. Antiohijski patriarh Janez iz 11. stoletja pričuje, da je tik pred začetkom ikonoklazma v meniške vrste prešlo več kot polovica bizantinskega prebivalstva. Te številke so pretirane, ampak nam pokažejo, kakšen trend se je v tistem času očitno dogajal, saj zgodba vsaj deloma sloni na resničnih dogodkih. Z rastjo samostanskega prebivalstva in tudi samostanov pa je začelo rasti tudi bogastvo menihov in s tem tudi bogastvo Cerkve. Rast Cerkve in meništva pa je kasneje vplivala na dogajanje v cesarstvu.³⁹ Ta vpliv pa ni rasel zgolj zaradi bogastva. Menihi so predstavljali nekakšen ideal, kako bi morali živeti vsi, ki so svoje življenje posvetili Bogu. Tako so bili menihi zgled tudi ostalim klerikom, ne zgolj laikom,

³⁷ Glej stran 12-13.

³⁸ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 650-651.

³⁹ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 141.

vendar pa so zaradi drugačnega načina življenja in drugačnih pravil večkrat prišli v spor zaradi pravic in jurisdikcije, kar je bilo prisotno še posebej v mestih. Poleg posameznih samostanov, ki so zaradi svojega bogastva prišli do vpliva, pa so imeli pomembno vlogo tudi posamezni menihi in sveti možje. Bili so svetovalci, duhovni spremljevalci, napovedovalci prihodnosti in čudodelci, ki so tako ali drugače svetovali ljudem na visokih mestih v cesarstvu. Večinoma so svetovali posameznikom in ne večjim skupnostim, kot je bilo v navadi v poznem rimskem času. Po koncu druge polovice 8. stoletja pa je po nekaterih virih večina menihov skoncentrirala svojo moč v glavnem mestu. To je lahko zgolj domneva ohranjenih virov, ki pa so, kot vemo, manj objektivni. Kljub temu pa je zagotovo res, da so posamezni menihi imeli tudi politično moč in so lahko vplivali na pomembne odločitve v državi, kar lahko vidimo tudi med samo ikonoklastično krizo. Če naštejemo zgolj nekaj takih menihov: Štefan mlajši, menih Andrej, Janez Damaščan, katerim se bom bolj natančno posvetil v nadaljevanju.⁴⁰

Menihi so bili prisotni tudi na t.i. Trulanskem zboru (l. 691/692), ki se imenuje tudi Peto-Šesti zbor, in sicer po trulanski dvorani na cesarskem dvoru v Carigradu, kjer je zbor zasedal. Ta zbor je pomemben zaradi 102 kanonov, ki so jih sprejeli. Potrdili so dognanja in ugotovitve prejšnjih koncilov in obenem sprejeli kar nekaj kanonov, ki že nakažejo ločitev in razlikovanje v Zahodni in Vzhodni Cerkvi. Predvsem so v njih kritizirali nekatere navade in običaje Zahodne Cerkve. Tako so lahko diakoni in prezbiterji na Vzhodu tudi po ordinaciji živeli z ženami, razen škofov, ki so morali svoje žene poslati v samostane (kan. 13), prepovedali so post v soboto in nedeljo, razen na veliko soboto (kan. 55), za našo temo pa je najbolj zanimiv 82. kanon, ki govori o tem, da je Kristusa prepovedano upodabljati kot jagnje, kar že kaže na zametke ikonoklazma.⁴¹ O slikah in verskih upodobitvah pa sta govorila še dva kanona, ki pa nista bila neposredno povezana z ikonoklazmom. Po kanonu 73 je bilo prepovedano okraševanje tal s podobo križa, v kanonu 100 pa so zahtevali, da se razlikuje med dobrimi in slabimi slikami.⁴²

Kot lahko vidimo, so imeli menihi vedno večjo vlogo v cesarstvu in so lahko tudi vedno bolj vplivali na dogodke in samo politiko cesarskega dvora. Ta vloga je pred izbruhom ikonoklazma še rastla, z njegovim začetkom pa ima meništvo v vsakem obdobju več moči in postaja vedno večji dejavnik, ki pomaga v nekaterih primerih razrešiti spor, v drugih pa ga še bolj podžge ali pa celo začne.

⁴⁰ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 651-652.

⁴¹ Herrin. *The Formation of Christendom*, 284-286 in 311.

⁴² Brubaker. *Inventing*, 17.

3. 2 MENIŠTVO V OBDOBJU PRVEGA IKONOKLAZMA

Pod prvo obdobje ikonoklastične krize v Bizantinskem cesarstvu štejemo obdobje vladanja cesarja Leona III. (717-741), njegovega sina Konstantina V. (741-775) in Leona IV. (775-780).⁴³ Za začetek ikonoklastične krize štejemo prvi odkriti nastop proti češčenju ikon, in sicer ukaz cesarja Leona III. iz leta 726, v katerem je odredil odstranitev ikone Jezusa Kristusa iznad bronastih vrat glavnega vhoda v cesarsko palačo.⁴⁴ Vendar pa vse do časa vladanja Konstantina V. ni veliko pisnih in arheoloških virov, ki bi nam povedali več o tem času ali o tem dogodku. Zato moramo biti pri sprejemanju dejstev iz tega časa nekoliko previdni. Za časa vladanja Konstantina V. začnejo veljati prvi odloki, ki prepovedo izdelovanje verskih slik. Te naj bi izdal cesar sam.⁴⁵

Odkritega in uzakonjenega napada na meništvo v času vladanja Leona III. ni bilo, vendar pa so se vseeno začela pojavljati posamezna trenja in nasprotovanja.⁴⁶ In to, kljub temu da je bil glavni nasprotnik ikonoklazma v tem času ravno menih, Janez Damaščan. Njegovo najbolj poznano in originalno delo so bili trije govori, v katerih je avtor oblikoval nauk o češčenju ikon. Temu nauku nato sledijo skozi celotno obdobje ikonoklastične krize, ki jo v luči tega nauka tudi rešijo. Ostrogorski Damaščanov nauk na kratko povzame v besedah: "... [Janez Damaščan] vidi v ikoni simbol v neoplatonskem smislu, Kristusovo podobo pa povezuje z njegovim učlovečenjem."⁴⁷ To pomeni, da Damaščan v ikoni ni videl prave podobe tega, kar je upodobljeno in se je zavedal, da ikona ne predstavlja svetnika/Boga kot takega, ampak je v ikoni prisotno zgolj njegovo bistvo, katerega lahko nato počastimo. Ko upodablja Jezusa Kristusa, upodobijo namreč njegovo človeško telo – človeško naravo, ki pa je bila ustvarjena in prepletena z njegovo božjo naravo in ga zato lahko upodabljamo, kljub temu da je Bog. Poleg tega pa še vedno spoštujemo svetopisemsko zapoved o tem, da se Boga ne upodablja. Tako je ikoni namenjena zgolj latreja, ne pa dulija, ki je namenjena zgolj Bogu samemu. Ikone so bile

⁴³ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 549.

⁴⁴ Prav tam, 170.

⁴⁵ Brubaker. *Inventing*, 5.

⁴⁶ Glede odlokov proti češčenju ikon Leona III. so si avtorji različni. Ostrogorski v svoji knjigi *Zgodovina Bizanca* piše, da je cesar Leon III. leta 730 izdal edikt, s katerim se je začelo uničevanje ikon in preganjanje ikonodulov (glej Ostrogorski, 171). Vendar pa je v knjigi *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a history* opisan ravno problem glede časa vladanja tega cesarja, ker je enostavno premalo virov, iz katerih bi lahko sklepali, da je Leon III. zares izdal tak edikt in zaradi katerega so začeli sistematično uničevati ikone (glej Brubaker in Haldon, 69-155). To ne pomeni, da ikon niso uničevali, vendar pa to ni bil nekakšen vsedrjavni proces.

⁴⁷ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 171.

s tem izenačene s češčenjem vladarjev in svetnikov, ki jim zaradi znamenja podreditve pripada latreja.⁴⁸

Če za časa vladanja Leona III. ni bilo nekih večjih preganjanj menihov, a se je vse spremenilo v času vladanja njegovega sina Konstantina V., ki je ikonoklazem dvignil na višjo raven. Če je domnevno Leon III. prepovedal češčenje ikon na ravni države, je želel Konstantin V. to storiti še v sferi Cerkve. Zato je sklical cerkveni zbor, ki naj bi s svojimi odloki prepovedal češčenje ikon. Zbor se je začel 10. februarja 754 na cesarskem dvoru v Hiereji, končal pa s sejo 8. avgusta v Blahernski cerkvi v Carigradu. Koncil se imenuje tudi Ikonoklastični koncil,⁴⁹ na njem pa ni bilo papeževih odposlancev ali odposlancev katerega od vzhodnih patriarhov.⁵⁰ So pa bili na zboru prisotni zahodni škofje iz Sicilije, Dalmacije in Grčije, vendar je bilo vseh 338 škofov pod jurisdikcijo carigrajskega patriarha. Zbor je sklical cesar sam, predsedovati pa bi mu moral carigrajski patriarh Anastazij, vendar je ta leta 753 umrl in je zato vodstvo prevzel Teodozij Efeški, domnevni sin bivšega cesarja Tiberija II. Apsimara, ki je bil menih. Iz tega torej lahko sklepamo, da je zbor, ki sicer ni priznan tako v katoliški kot pravoslavni Cerkvi, vodil menih. Tudi naslednik patriarha Anastazija, Konstantin II. je bil menih, vendar je bil izvoljen šele na zadnjem srečanju zbora.⁵¹ Sklepi tega zbora so predvidevali uničenje vseh ikon, češčenje le-teh so razglasili za kaznivo, ravno tako pa so izvedli anatemo nad patriarhom Germanom in Janezom iz Damaska,⁵² ki je bil izobčen zaradi različnih razlogov. Prvič zaradi češčenja ikon, zaradi lažnivega in nepravilnega pisanja ter zaradi kovanja zarote proti cesarstvu. S tem si je cesar postavil dobre temelje za obsodbo vseh ostalih, ki se z določbami niso strinjali.⁵³ Na koncilu so poudarili evharistijo kot glavno in edino pravo podobo Jezusa Kristusa, Sv. Trojica in križ pa sta postali edini dovoljeni upodobitvi, ki sta zamenjali vse ostale poslikave in sta predstavljali Boga ter križanje. Poudarila se je tudi vloga duhovnikov, ki so morali biti zgolj posredniki med Bogom in laiki, ter Božje skrivnosti posredovati preko molitev in besed, ne pa poslikav ali umetniških del. Tako so lahko ljudje Boga "našli" le preko duhovnikov, medtem ko se je vloga menihov in raznih posvečenih mož zmanjšala na zgolj molitev in delo z ubogimi. Vse te določitve so ostale zapisane in so se v praksi ohranile do koncila leta 787, kjer so bile

⁴⁸ Wirth, Jean. »Ali je treba podobe častiti? Teorija kulta podob do tridentinskega koncila.« *Likovne besede: revija za likovno umetnost*. Št. 61/61, 2002. 80-92.

⁴⁹ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 182.

⁵⁰ Herrin. *The Formation of Christendom*. 368-370.

⁵¹ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 189-191.

⁵² Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 178-179.

⁵³ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 196.

tudi prebrane in zavrnjene. Koncil se je prepoznal za ekumenskega⁵⁴ in člani zbora so zagrozili z izobčenjem vsem članom Cerkve, duhovnikom, menihom in navadnim laikom, če se z odloki niso strinjali.⁵⁵

Večina se je s temi odločitvami strinjala, vendar pa je vseeno začela nastajati tudi vedno močnejša nasprotna stranka, ki na novo sprejetih odlokov ni želela sprejeti in jim slediti. Najmočnejši v odporu so bili menihi, vendar pa ti niso bili organizirani v enotno skupino, ki bi nasprotovala cesarju in njegovemu dvoru, ampak so se upirali posamezniki ter različni samostani z njihovimi vodji na čelu. Zaradi takšnih posameznih uporov tudi obstaja verjetnost, da je Konstantin začel bolj radikalen boj proti častilcem ikon in s tem tudi menihom. Vendar pa vseeno v državi ni bilo dovolj močne stranke ali posameznika, ki bi lahko zedinil vse, ki se s cesarjem niso strinjali, da bi se mu tako uprli. Cesarski dvor je imel namreč svoje politične lovke v vseh organih in skupinah, tako Cerkvenih kot državnih, zato so se ikonofili težje zbrali okrog že prej postavljene sredine. Nad neorganiziranostjo in nezdruževanjem se je pritoževal tudi sv. Štefan iz Sabe, ki je bil razočaran in nezadovoljen z brezbriznostjo vodstva svoje samostanske skupnosti v samostanu Mar Saba v Palestini. Lahko bi sklepali, da se je podobno dogajalo tudi po celotnem cesarstvu. Očitno ni bilo dovolj močne osebe, ki bi ljudi združila v skupnem boju proti ikonoklastom.⁵⁶

Boj proti ikonoklastom je kljub neorganiziranosti v šestdesetih letih 8. stoletja dosegel višek. Cesar v svoji politiki ni popuščal in tako je kriza dosegla vrhunec leta 765, ko so na ulicah Carigrada mučili in ubili Štefana mlajšega. Opozicija je bila kljub svoji majhnosti tako močna, da so morali poleg Štefana usmrtiti še 19 višjih uradnikov in oficirjev, ki so vsi bili na visokih položajih v cesarstvu.⁵⁷ Vendar pa s tem niso zaustavili upora. Upor se je s tem dogodkom še povečal in najmočnejše se je ikonoklazmu uprlo ravno meništvo, zaradi česar je boj proti ikonofilom dobil vtis boja proti meništvu.

Proti-meniška politika je uživala največjo podporo ravno v Mali Aziji in pri delu prebivalstva bizantinskega glavnega mesta. Menihi so se morali odpovedovati svojemu načinu življenja, samostane so zapirali in spreminjali v vojašnice ali v druga poslopja, vse imetje pa so jim zaplenili. Poznan je krut dogodek, ki ga je zrežiral strateg Trakezijske teme Mihael

⁵⁴ Zbor se prepozna za ekumenskega, vendar to ni bil. Na njem niso bili prisotni ne papeževi odposlanci, ne odposlanci patriarhov. Nekateri zato ta zbor imenujejo tudi "brezglavi".

⁵⁵ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 193-196.

⁵⁶ Prav tam, 197-199.

⁵⁷ Pravega vzroka za usmrtitev teh 20 mož ni znanega, šlo naj bi za nekakšno zaroto.

Lahanodrakont, ki je leta 771 na posebnem stadionu v kraju Efes zbral vse menihe in redovnice pod svojo oblastjo in jih postavil pred izbiro: ali prenehajo z meniškimi življenjem in se poročijo ali pa jih oslepijo in izženejo na Ciper. Večina jih je ubogala in zapustila svoje poslanstvo, nekateri pa se vseeno niso podredili in so odšli.⁵⁸ Tako se je začela emigracija menihov, ki so se odpravili predvsem v južno Italijo, s čimer so omogočili helenizacijo področja današnje južne Italije in tam ustanavljanje grških šol in samostanov.⁵⁹ Menihi so bežali tudi na območje polotoka Krima, zahodnega dela Peloponeza, Kreto ter jugozahodne dele Male Azije, okoli zaliva v bližini mesta Ataleja (današnja Antalija). Višji uradniki teh pokrajin so še vedno izkazovali pokorščino cesarju, vendar pa ta področja niso bila več pod neposrednim nadzorom cesarskega dvora, zaradi česar so tam menihi lažje živeli, saj niso bili preganjani.⁶⁰

Dokazi za emigracije so danes sicer redki in še ti zapisani po tem, ko je minila že dolga doba od pobega menihov. Tudi področja⁶¹, kamor so menihi zbežali in bili izgnani, ki so opisana v delu *Življenje Štefana mlajšega*⁶², so najverjetneje domislica pisca, ki pa je ideje dobil v resničnih dogodkih, kot npr. v izgonih po zaroti med leti 765-766, ko je bil tudi ubit Štefan mlajši. Vendar, zakaj bi si izmišljevali in tako pretiravali v pripovedovanju resnice? Eden izmed razlogov bi lahko bil ta, da so utemeljili vrnitev menihov iz teh pokrajin leta 787 in jih tako predstavili v luči upora, saj so bili edini, ki so se uprli napačnemu mišljenju cesarskega dvora, napram tistim, ki so se pokorili in spoštovali odločbe ter tako ostali v Konstantinoplu. S tem so postali zgled in opomin ostalim, kako se boriti za pravo vero. Vendar je ta vidik pomemben kasneje, v poznem 8. in 9. stoletju, ko zaradi drugačnih odzivov na preganjanje pride do rivalstva med dvema samostanoma⁶³, samostanom sv. Avksentija v Bitiniji,⁶⁴ katerega član je bil Štefan, in samostanom Sakkoudion⁶⁵ v bližini gore Olimpos.⁶⁶

Nekatere zgodbe so očitno pretiravanja in mednje spada zgodba Mihaela Lahanodrakonta in njegovega preganjanja menihov in redovnic. Velja, da je bil Mihael vdan cesarju Konstantinu (in njegovim naslednikom) in je zaradi tega gotovo sodeloval v napadih na opozicijo in s tem

⁵⁸ O tem poročila tudi nek drugi vir, ki govori o tem, da jih je 5 kasneje padlo v roke arabskih jezdecev. Več o tem Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 241-243.

⁵⁹ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 179-180.

⁶⁰ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 234-235.

⁶¹ Področja izgnanstva so zapisana v zgornjem odstavku.

⁶² V angleškem jeziku *The Life of Stephen the Younger*.

⁶³ Več v Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, opomba 331 na strani 235.

⁶⁴ V latinskem jeziku Auxentios.

⁶⁵ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 234-235.

⁶⁶ Danes gora imenovana Uludağ.

tudi na meništvo.⁶⁷ Vendar pa poleg zapisa v knjigi *Življenje Štefana mlajšega*, nikjer drugje ni najdenih dokazov, da so bili ti pregoni storjeni ravno zaradi ikonoklazma. Lahko se je v ozadju skrival še kakšen drug razlog.⁶⁸

V toku teh dogodkov se je zgodilo še več incidentov, ki kažejo, da je bila cesarska oblast naperjena proti meništvu. Izgnali so patriarha Konstantina II., vendar je bil ta že kmalu, leta 766/7, poklican iz izgnanstva, javno osramočen in usmrčen.⁶⁹ Zato so postavili novega patriarha, z imenom Niketas, ki je ravno nekaj časa pred tem postal arhont samostanov. In v tem primeru se še bolj prikaže državno nasprotovanje menihom, saj je moral novo izvoljeni škof ob svoji posvetitvi meniško življenje zapustiti in postati navadni duhovnik.⁷⁰

Pregon menihov in nasprotnikov ikonoklazma je nato trajal še slabo desetletje. Ikonoklasti so napadali ikonofilske samostane⁷¹ in preganjali večinoma tiste menihe, ki niso želeli priseči zvestobe cesarju in prenehati s češčenjem ikon. Znana sta zgolj dve meniha, ki sta bila umorjena. Eden od teh je Štefan mlajši in drugi Peter Stilit. Ta meniha sta bila umorjena v povezavi s politiko in ne zaradi nasprotovanja cesarju glede češčenja ikon. Veliko nam pove tudi podatek, da so bili nekateri ikonofilski menihi zaprti v samostanih, ki so bili podložni cesarju, iz česar lahko sklepamo, da je bilo v tem času precej ikonoklastičnih menihov in samostanov.

Pregon nad menihi je bil torej majhnega obsega in osredotočen le na del te skupnosti.⁷² Kljub preganjanjem pa so bili nekateri najožji svetovalci cesarja Konstantina V. menihi. Določenim samostanom je pomagal pri sami gradnji in jim nudil finančno podporo.⁷³ Pri tem se mu je pridružila tudi žena, ki je sponzorirala samostan v mestu Mantineja, ki je bil najverjetneje zgrajen za časa vladanja Leona III. Tudi pred letom 765/6 ni dokazov, da bi bil cesar Konstantin V. kakorkoli sovražen do meništva. Ravno obratno, v *Eklogu*, ki ga je izdal njegov oče Leon III., so samostani in meništvo obravnavani kot del skupnosti⁷⁴ in tudi nekatere odločbe Ikonoklastične sinode iz leta 754 hvalijo menihe kot žive slike/ikone, katerih življenje mora biti zgled vsem ljudem. Ne gre pričakovati, da so vsi menihi sledili uporju proti ikonam in bili

⁶⁷ Brubaker. *Inventing*, 48-49.

⁶⁸ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 235.

⁶⁹ Konstantina II. izženejo zaradi sodelovanja v zaroti leta 765/6, zaradi česar je usmrčen tudi Štefan mlajši.

⁷⁰ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 239.

⁷¹ Brubaker. *Inventing*, 48.

⁷² Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 239-241.

⁷³ Brubaker. *Inventing*, 48.

⁷⁴ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 239-241.

preganjani,⁷⁵ dejstvo pa je, da se je oblast v tem času do meništva v nekaterih primerih obnašala zelo kruto in nespoštljivo.⁷⁶

Napad na menihe je potekal na dva načina. Prvi je bil javno kaznovanje meništva, s čimer so želeli očrniti in spremeniti pogled na menihe in redovnice. Tako naj bi avgusta leta 765 menihi in redovnice morali hoditi z roko v roki po hipodromu, obenem pa so se jim morali izogibati in se o njih sploh niso smeli pogovarjati ali jih omenjati. Bili so "neimenovani", kar je tudi pravniški izraz in pomeni nekoga, ki je izpuščen iz očetove oporoke. Druga stopnja napada je bila na samo samostansko posest in lastnino, tako v prestolnici kot drugje. Kar nekaj samostanov je pričakala taka usoda, da so jih menihi zapustili ali pa jih je v njih ostala le še peščica. Nekateri samostani so bili prodani ali pa preurejeni v javne stavbe, delavnice ali kašče. Ti zadnji podatki, da so samostane tudi prodajali in uporabljali za druge namene, pa nam lahko kažejo tudi na to, da so bili Konstantinovi vzroki za napad na samostane tudi finančni in gospodarski. To nam lahko še bolj podrobno prikaže primer samostana sv. Diosia, ki je bil okoli leta 760 nedotaknjen, leta 767 pa izropan in prodan zaradi sodelovanja z nasprotniki cesarja. Prej je bil opisan tudi napad na menihe s strani Mihaela Lahanodrakona.⁷⁷ V letu 772 je Mihael zaprl in prodal samostane pod svojim okriljem in kaznoval ter ubil kar nekaj menihov, denar pridobljen od prodaje je podaril cesarju, kar je tudi druge spodbudilo h podobnemu početju.⁷⁸ Meništvo so poskušali spreobrniti tudi na druge načine. Želeli so jih prepričati in na razne načine privabiti do tega, da bi opustili samostanski način življenja in začeli živeti sekularno življenje. To so poskušali doseči z grožnjami, podkupovanjem in hvaljenjem ter povečevanjem sekularnega življenja. Veliko jih je opustilo meniško življenje v zameno za dvorne naslove, denar, lastnino ali posest.⁷⁹

Bili so prisotni tudi ideološki elementi preganjanj. To je še posebno vidno na primeru dogajanja v letu 765/6, ko se je začela bolj radikalna politika glede preganjanja menihov, ki je zagotovo imela svoje začetke v ideoloških nasprotjih. Pred tem časom so menihi še predstavljeni kot "žive ikone", katerih življenje mora biti v zgled in ga je potrebno čim bolj posnemati.⁸⁰ Vendar pa bi kasnejši napad na lastnino meništva, kot so knjige, obleke, posest, zgradbe in na splošno na njihov način življenja, lahko bil povezan z vidikom, da veliko članov meniške skupnosti ni

⁷⁵ O tem pripoveduje tudi Teodor Studit.

⁷⁶ Glej stran 17 in Brubaker. *Inventing*, 48.

⁷⁷ Glej stran 14.

⁷⁸ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 241-243.

⁷⁹ Prav tam, 243.

⁸⁰ V odlokih sinode iz leta 754.

izpolnjevali svojih duhovnih nalog v odnosu do širše družbe. Tudi domnevne prakse obredja, češčenja in verovanja v določene kulte svetnikov (relikvije, čudežna zdravila ipd.) s strani cesarja Konstantina V., so lahko pokazatelj, da to drži, in da cesar ni bil specifično sovražen do svetih stvari, ampak zgolj do tistih, ki so to izkoriščali in niso izpolnjevali svojih nalog. Tako sta bili kritika in ponižanje le-teh neizogibni, saj sta bila duhovništvo in meništvo predstavljena kot edino povezovalno telo med Božjim in človeškim svetom. Glavno vodilo ikonoklastične teologije je bila namreč ideja, da lahko do Svetega, Božjega pridemo le s pomočjo Cerkve in duhovščine. Zato bi lahko bil napad na meništvo, nekatere ostale Cerkvene osebnosti in tudi laike, ki so želeli dvigniti položaj in moč meništva, v resnici poskus odstranitve neposrednih napadov na to glavno idejo ikonoklastov in s tem tudi zmanjšanje moči meniške skupnosti.⁸¹

Obstajali so tudi drugi razlogi, zakaj se je odvijal pregon menihov. Eden izmed teh je bil strah dvora pred nevarnostjo (še posebej) moških, ki bi bili zaradi vstopa v meništvo ločeni od dela v kmetijstvu in bi s tem lahko vplivali na finančno stanje cesarstva, ali pa bi zaradi svoje vere ne želeli vstopiti v vojsko in bi tudi na ta način vplivali na politiko cesarstva. Na politiko cesarstva so vplivali tudi menihi in redovnice, ki so želeli v svoje vrste zvabiti ključne može imperija, ki so bili v cesarstvu potrebni za boj proti zunanjim sovražnikom in so s tem v bistvu ogrozili varnost cesarstva. Očitno se je moralo to zgoditi v velikem številu, če je prišlo na uho samemu cesarju. Tudi Nikefor in Teofan v svojih delih pravita, da je bilo Štefanovo prepričevanje ljudi, naj začnejo živeti meniško življenje, dovolj velika nevarnost, ki jo je opazil cesarski dvor in cesar sam.⁸²

Začasa napadov in preganjanja in po njihovem koncu so ljudje še vstopali v samostane, saj je bilo na koncilu v Niceji leta 787 še vedno prisotnih 132 menihov. Kasnejši cesar Leon IV. je veliko menihov postavil na vodeče položaje, ko je leta 775 začel vladati. Konstantinovi ukrepi so bili tako verjetno odločitev v danem trenutku, saj niso trajali dolgo (7 let), bili pa so omejeni le na področje Konstantinopla in zahodnih provinc Male Azije.⁸³ Preganjanje meništva je bilo torej dokaj kratkotrajno, saj naj bi trajalo le med leti 765/6 in 772/3, z izjemo usmrčitve meniha Andreja (ali Petra),⁸⁴ torej preganjanje sploh ni trajalo skozi celotni čas vladavine Konstantina V. Tudi drugi dokazi in viri za to trditev so sicer redki in pomanjkljivi. Vzroki preganjanj niso jasni, torej ali jo do njih prišlo zaradi verskih nestrinjanj ali zaradi nesprejemanja državnih

⁸¹ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 244-245.

⁸² Prav tam, 243-245.

⁸³ Prav tam, 239-241.

⁸⁴ Leta 761/2.

zakonov, a se vendarle tehtnica bolj premika proti zadnjemu razlogu. Dokaza, da sta se preganjanje in boj proti menihom odvijala zaradi češčenja ikon, ni, razen nekaterih odsekov v tekstu kot je npr. *Življenje Štefana mlajšega*, ki je bilo zelo odmevno proti-ikonoklastično delo in je zato zelo propagandno delo, ki ga moramo obravnavati z rezervo.⁸⁵ Vendar se moramo obenem zavedati, da bi lahko za izdajo šteli tudi nestrinjanje s politiko ikonoklazma, torej politiko, ki jo je vzpostavil in podpiral sam cesar in zaradi česar bi nestrinjanje s to politiko pomenilo neposredno nasprotovanje cesarju in s tem izdajo cesarja. Resničnega vzroka za Konstantinova dejanja in poteze, ki jih je izpeljal, najverjetneje ne bomo nikoli izvedeli. Enako velja tudi za povezavo med zaroto leta 765/6, Štefanovim kaznovanjem in pregonom menihov, kar se je vse zgodilo v istem času in zaradi tega daje vtis, da so med seboj povezani s problemom ikonoklazma, vendar za to ni trdnega dokaza.⁸⁶ Lahko bi tudi sklepali, da raziskovalci vedenje Konstantina V. in takratne oblasti proti nekaterim samostanom in menihom posplošili, poudarili zgolj nekatere poglede ter mu dodali le en vzrok – češčenje ikon, čeprav je bilo teh v resnici več.⁸⁷

Podobne ideje ikonoklazma in boja proti češčenju ikon so bile prisotne tudi drugod po cesarstvu in okolici. Sicer ni nobenih neposrednih dokazov, da bi se ideje ikonoklazma prenašale iz prestolnice drugam (ali obratno), vendar zaradi odprte in dobre komunikacije ter povezav v cesarstvu v tistem času tega tudi ne moremo zanikati. Tako obstaja vir, *Življenje Štefana iz Sabe*,⁸⁸ ki ga je napisal Sabaitiski menih Leontij, nekje med letoma 790 in 800, v katerem je meništvo kritiziral in predstavil v precej črni luči. Avtor kritizira brezbržnost samostanskih voditeljev in dekadentno obnašanje v nekaterih samostanih v Palestini, še posebej v skupnosti sv. Sabe. Prebivalci te skupnosti si niso bili enotni v vseh vidikih samostanskega življenja, liturgije in obredja na splošno. Sv. Štefan in njegovi privrženci so dali velik poudarek evharistiji, križu in molitvam, na slike in ikone pa so pozabili. Podobne ideje so bile predstavljene v delih Kosma iz Jeruzalema, tudi najverjetneje iz skupnosti sv. Sabe, čigar pogledi so bili zelo podobni tistim cesarja Konstantina V. Tudi Teodor Abu Qurra, najverjetneje iz iste samostanske skupnosti, v uvodu svoje razprave glede češčenja ikon iz leta 799 pravi, da je ogromno kristjanov prenehalo s proskinezo pred ikonami (tj. metanje na tla, na vse štiri pred neko sveto stvarjo, v tem primeru ikono (lahko tudi relikvija, ali pa tudi živa sveta oseba)), in sicer zaradi strahu pred obtožbo idolatrije, obenem je bilo prav tako prisotno odstranjevanje

⁸⁵ Brubaker. *Inventing*, 47.

⁸⁶ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 237.

⁸⁷ Brubaker. *Inventing*, 48.

⁸⁸ V angleškem jeziku *The Life of Stephen of Saba*.

ikon v nekaterih cerkvah na tem območju. Komunikacija preko pisem s palestinskimi samostani in prestolnico Konstantinoplom je poznana iz začetka 9. stoletja, preko pisem Teodorja Studita, in zato lahko sklepamo, da so komunicirali tudi že prej, konec 8. stoletja. Tako lahko vidimo podobnosti in tudi razlike med palestinskim in bizantinskim ikonoklazmom, ki sta v določenih segmentih povezana, vendar pa se je palestinski najverjetneje oblikoval brez pomoči cesarske politike in zato ni povezan s politiko.⁸⁹

Zgodbe o preganjanju so prišle tudi do samostanskih skupnosti izven cesarstva. Sirski in grški menihi v Rimu naj bi zbrali dovolj podpore, da so na Lateranskem koncilu leta 769 zavrgli odloke sinode iz leta 754 in poleg tega še spremenili način izvolitve papeža. Povezava med opozicijo iz Rima, Sirije in Konstantinopla ni znana, vendar pa je predpostavljeno, da je propaganda za upor proti cesarju in njegovi politiki prišla iz teh območij.⁹⁰

Če strnemo vse do sedaj zbrane podatke, lahko razberemo, da nekega trdnega dokaza za povezavo med preganjanjem menihov in problemom češčenja ikon kot edinega razloga za takšno početje ni. Do leta 740 Konstantin sploh ni bil močno pod vplivom ikonoklazma. Sicer je dokazov in virov za to obdobje malo ali sploh nič, zato obstaja vprašanje, ali Konstantinu za to obdobje sploh pripada oznaka ikonoklasta. To se spremeni po izbruhu kuge leta 746, ko se po zapisih Janeza Damaščana in Konstantina samega, začnejo ideje ikonoklazma bolj bistriti in so predstavljene na sinodi leta 754. Šele po dogajanju leta 765 pride do bolj radikalne politike, ki je izhajala iz skorajda neposrednega napada na cesarsko avtoriteto. Poleg vseh teh vzrokov je viden tudi način, s katerim je cesar želel spremeniti način krščanskega češčenja in očistiti Cerkev in jo zopet postaviti na temelje *Svetega pisma*, *Cerkvenih očetov* in tradicije, kar lahko razberemo tudi iz njegovega samostojnega dela, *Peuseis*. Na koncu lahko na podlagi njegovega vedenja in odnosa njegove politike do menihov sklenemo, da je bil najverjetneje zaradi kritiziranja in napada na nekatere menihe in pretiravanja ter posploševanja, obravnavan, kot da je imel sovražen odnos do celotnega meništvja in vseh samostanskih skupnosti.⁹¹

Konstantinov sin, Leon IV., sicer ni umaknil očetovih odlokov, vendar ni sledil tej fanatični ikonoklastični politiki. Tako se je boj proti menihom ustavil in cesar je celo nekaj menihov postavil na najvažnejše metropolitanske položaje. Zagotovo je k temu pripomogla tudi njegova žena, cesarica Irena, ki je bila rojena v Atenah, kjer je bilo ikonofilstvo bolj uveljavljeno, hkrati

⁸⁹ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 245-246.

⁹⁰ Prav tam, 246.

⁹¹ Prav tam, 246-247.

pa je bila tudi sama zagovornica češčenja ikon. Iz časa vladanja Leona IV. je poznan zgolj en ukrep o zaprtju nekaterih uradnikov, ki so bili ikonofili.⁹²

3. 3 MENIŠTVO V ČASU OBNOVE ČEŠČENJA IKON

Vladanje Leona IV. ni trajalo dolgo in ni imelo velikega vpliva na dogajanje tistega časa. Sta pa na kasnejše dogajanje v cesarstvu zelo vplivala žena Leona IV. Irena in njun sin, Konstantin VI., ki je kljub svojim rosnim letom prevzel položaj cesarja po Leonovi smrti. Zaradi mladosti Konstantina VI. je vladanje kot regentka prevzela cesarica Irena in s tem močno vplivala na tok dogodkov. Ker je bila sama pristašinja ikonofilskih idej, se je obdobje preganjanja častilcev ikon za nekaj časa prenehalo. Ker so želeli odloke prejšnjih zborov in prejšnjega cesarja tudi uradno ukiniti, so ponovno sklicali zbor, ki je preklical prejšnje odredbe in določil nove. Prvo zborovanje so razgnali, naslednjega pa so sklicali v Niceji, namesto v Carigradu. Tako se je med 24. septembrom in 13. oktobrom leta 787 zvrstil VII. Ekumenski koncil, še zadnji, ki ga priznava tudi pravoslavna Cerkev. Pomembno vlogo na tem zboru so imeli predstavniki meniškega življenja,⁹³ prisotni so bili tudi odposlanci papeža in ostalih patriarhov, zaradi česar je bil koncil priznan kot ekumenski. Zbor je želel urediti vlogo škofov, ki so do tedaj sprejemali ikonoklastične ideje in jih uveljavljali v svojih škofijah. Na zboru so se odločili, da jih bodo sprejeli nazaj v Cerkev, v kolikor se bodo odrekli krivoverstvu in sprejeli češčenje ikon. S takšnim popuščanjem se niso strinjali opat in menihi studitskega samostana. In tako pride v Vzhodni Cerkvi med menihi do razdelitve v dve struji, v bolj radikalno in konzervativno, imenovano zeloti ("vneti"), ki se je strogo držala kanonskih določb in ni bila pripravljena na kompromis, ter stranko zmernih, imenovanih politiki, ki je bila bolj prilagodljiva in pripravljena sprejeti kompromis z državno oblastjo in se tako prilagoditi potrebam države in politike. Takšno razdelitev spremljamo kasneje skozi celotno zgodovino pravoslavne Cerkve.⁹⁴ A že v času VII. koncila menihi niso bili združeni v enotno stranko, ampak so bili razdeljeni v vsaj 3 frakcije; tiste, ki se niso želeli udeležiti koncila,⁹⁵ in jim kasneje patriarh Tarazij napiše pismo,⁹⁶ tiste, ki so sprejeli spremembo cerkvene politike glede češčenja

⁹² Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 181.

⁹³ Vendar pa to ne pomeni, da so bili na tem koncilu menihi prvič prisotni, kar bi lahko sklepali iz dejstva, da so se tik pred tem uprli cesarju in so bili najglasnejši med ikonofili, s čimer so si pridobili moč in avtoriteto v sferi Cerkve in države. Bili so prisotni tudi na prejšnjem zboru, ki ga je sklical Konstantin V. leta 754. Kar je tukaj zanimivo, je to, da ni dokaza o tem, da bi se menihi uprli sinodi leta 754 ali pa Konstantinovi politiki pred letom 765/6. Njihovo združevanje in upor se začeta šele po tem letu.

⁹⁴ Ostrogorski. *Zgodovina Bizanca*, 181-183.

⁹⁵ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 268-269.

⁹⁶ Prav tam, 279.

ikon in so bili pripravljene sprejeti ikonoklaste nazaj v Cerkev, in tiste, ki niso sprejeli kompromisa. Obstajali pa so tudi taki, ki so bodisi podpirali trenutno politiko takratne oblasti, bodisi jim je bilo glede tega vseeno.⁹⁷

Na koncilu je bilo prisotnih 132 menihov in približno še enkrat toliko škofov. Ta podatek nam pove, da sta Irena in patriarh Tarazij prepoznala moč in pomembno vlogo, ki jo je v letih pred koncilom pridobila samostanska skupnost. Prisotni so bili na prvih sedmih sejah. Ob koncu druge seje so se strinjali s sprejetjem papeževega synodikona, ob koncu četrte seje pa so celo sami podpisali dogmatično razpravo.⁹⁸ Na peti seji so nekateri opati celo prispevali svoje mnenje in tekste, najbolj pa so bili vključeni pri prvih treh sejah, na katerih so se odvijale debate o tem, ali naj ikonoklastične škofo sprejmejo nazaj v Cerkev in ali naj ti obdržijo jurisdikcijo nad svojim področjem. Vendar pa menihi niso bili prisotni na zadnji, osmi seji, kar jim nekako zmanjša moč in vpliv, katerega jim dajemo s prisotnostjo na tem koncilu.⁹⁹ Moramo se zavedati, da so bili vedno v manjšini in v ozadju in da jim ni bilo dovoljeno voliti ali glasovati.¹⁰⁰

Glavna predstavnika meništva na tem koncilu sta bila Saba, opat samostana Studion in Platon, opat samostana Sakkoudion. Platon je podpiral Tarazija in njegove ideje, Saba in njegovi privrženci pa niso bili zadovoljni z idejo, da bi ikonoklastičnim škofom vrnil njihovo položaj, vendar pa jim ni uspelo zbrati dovolj dobrih argumentov, zato so bili vedno "premagani" s strani Tarazija. Njihovo nestrinjanje je izhajalo iz naslednjih stališč: škofje, ki so bili posvečeni s strani ikonoklastov, so bili nekanonsko posvečeni in bi jih bilo treba zamenjati; ob tem so bili prepričani, da bodo škofje, če bodo ponovno postavljeni na svoj položaj, s tem dobili večjo moč in večji vpliv nad moralnim in cerkvenim življenjem v cesarstvu. Tarazij je vseeno pridobil njihovo soglasje za sprejetje odlokov, in sicer tako, da jim je dal vedeti, da brez ponovnega sprejetja škofov, tega koncila sploh ne more biti in se tudi Cerkev ne more vrniti k pravi veri. Saba je vseeno želel obračunati s Tarazijem in je zato načel temo cerkvene simonije, ki je bila v tem času velik problem. Tarazij in Irena si nista želela še bolj očrniti škofov in s tem ločevati Cerkev, kar so počeli nekateri menihi. Tarazij je tako leta 788 sprejel odlok, s katerim so morali vsi tisti, ki so bili obtoženi simonije, najprej opraviti eno leto pokore, potem pa so bili ponovno

⁹⁷ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 268-269.

⁹⁸ Pred njimi pa so storili še škofje.

⁹⁹ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 276-277.

¹⁰⁰ Prav tam, 279.

vrnjeni na svoj položaj. S tem se vsi menihi niso strinjali, vendar pa je Tarazij s tem želel pokazati željo po rešitvi težave.¹⁰¹

Po koncu koncila se je problem glede češčenja ikon za nekaj časa umiril in cesarica Irena se je lahko posvetila vladanju, saj je imela močno željo vladati državi. Dokler je bil njen sin še dokaj mlad, ji je to uspevalo, težave pa so nastale, ko je Konstantin VI. odrasel in postal zmožen vladati sam. Irena je s tem izgubila možnost vladanja in s sinom sta se začela prepirati glede vladanja državi. Spor je prišel celo tako daleč, da je morala Irena dvor zapustiti, vendar jo je cesar kmalu sprejel nazaj. S takšnim popuščanjem in še nekaterimi napačnimi odločitvami je začel cesar izgublјati podporo in svoje privrčence. Leta 795 je še zapustil svojo ženo Mario Paflagonsko, s katero je bil poročen 7 let in se oženil z dvorno damo Teodoto. Organizirana je bila velika in razkošna poroka, Teodoto pa je celo razglasil za augusto. Temu so nasprotovali člani zelotske meniške stranke, na čelu s studitskim samostanom in njegovim opatom Platonom ter njegovim nečakom Teodorjem.¹⁰² Želela sta celo izključiti patriarha Tarazija iz Cerkve, ker se je strinjal s poroko. To je cesarja zelo razjezilo, zaradi česar je menihe samostana Studion in Teodorja ponovno izgnal, samostan Sakkoudion in Platona pa zaprl.¹⁰³ Tako se je sprl še s Cerkveno strujo in problem se je še zaostрил. Tudi zeloti so kritizirali patriarha Tarazija, ter mu očitali preračunljivost in neizpolnjevanje svojih dolžnosti v primeru zakonolomstva cesarja. Šli so celo tako daleč, da so izstopili iz Cerkvene skupnosti. Pri vseh teh primerih je zanimivo, da je bilo meništvo kljub zmagi ikonofilov na Nicejskem koncilu in s tem tudi zmago idej, ki so jih oni zagovarjali, še vedno nezadovoljno. Zaradi tega tudi kasneje pogosteje pridejo v spor z državo in Cerkvijo. Cesar Konstantin VI. je z vsemi svojimi napačnimi potezami izgubil vso podporo in zato je cesarica Irena leta 797 odredila oslepitev cesarja, pri čemer ji ni nihče nasprotoval. Tako je Irena postala edini vladar Bizantinskega cesarstva. Vendar tudi njeno vladanje ni bilo brez napak. Na dvoru se je veliko spletkarilo in cesarica je podeljevala veliko finančnih ugodnosti svojim privrčencem in podpornikom. Pod slednje so spadali predvsem samostani, ki so bili glavno središče njene priljubljenosti in pa tudi prebivalstvo prestolnice, katerih razpoloženju je bilo pomembno za ohranitev oblasti.¹⁰⁴ Irena je tudi zgradila ženski samostan na otoku Prinkipo, največjem od Prinčevih otokov v Marmarskem morju.¹⁰⁵ Teodor Studit je cesarico zaradi vseh ugodnosti pozdravljal in hvalil, kar je razumljivo, vendar pa je

¹⁰¹ Brubaker. *Byzantium*, 278-279.

¹⁰² Ostrogorski. *Zgodovina*, 184-186.

¹⁰³ Brubaker. *Inventing*, 78.

¹⁰⁴ Ostrogorski. *Zgodovina*, 184-186.

¹⁰⁵ Brubaker. *Inventing*, 65.

njeno početje močno škodovalo cesarstvu.¹⁰⁶ Vendar je Irena Teodorju podporo vrnila, saj ga je leta 798 postavila za opata studitskega samostana.¹⁰⁷

Čas vladanja Irene je bil na splošno zelo buren, vendar ne z vidika ikonoklastičnega spora. A stvari so se kmalu spremenile. Leta 802 cesarico Ireno izženejo na otok Lesbos, kjer tudi umre in tako na oblast pride tedanji logotet¹⁰⁸ glavne državne blagajne, Nikefor I., ki vlada do leta 811. Zeloti s prihodom tega cesarja na oblast niso bili zadovoljni, kljub temu da se je držal češčenja ikon in pravoslavja. Verske politike ni spreminjal, "ni pa bil človek Cerkve",¹⁰⁹ kot pravi Ostrogorski, vendar je od duhovščine zahteval pokorščino. Ob smrti patriarha Tarazija so zeloti želeli, da bi to funkcijo prevzel njihov voditelj Teodor Studit, vendar pa je položaj patriarha prevzel Nikefor, ki se je bolj ukvarjal s posvetnimi znanostmi in deloma tudi teologijo, prej pa je bil državni uradnik. Cesar je zopet odprl problem Miheanska spora in s pomočjo posebnega zbora potrdil veljavnost zakona med Konstantinom VI. in Teodoto, ter celo sprejel nazaj v Cerkev duhovnika, ki ju je poročil. S tem je želel pokazati, da kanoni in zapovedi Cerkve za cesarja ne veljajo. Člani samostana Studion so se temu uprli, saj so nasprotovali vmešavanju cesarja v zadeve Cerkve in odmiku od kanonskih pravil, se zopet ločili od Cerkve in bili preganjani.¹¹⁰ Prepričali so Teodorjevega brata Jožefa, ki je bil nadškof v Tesaloniki, naj ne praznuje božične maše s patriarhom in cesarjem. Teodor, Platon in Jožef so bili zato ponovno izgnani, tokrat na Prinčeve otoke.¹¹¹ Cesarja to ni preveč ganilo, ampak se je raje posvetil reševanju finančnih in gospodarskih težav cesarstva. Odpravil je davčne olajšave, ki jih je sprejela cesarica Irena in so bile namenjene predvsem samostanskim skupnostim. Podložnikom, ki so služili na posesti samostanov, cerkva in dobredelnih ustanov, so določili plačevanje dimnine, saj so bili do tedaj tega namreč opravičeni. Tukaj se dimnina tudi prvič omenja, je pa to bil davek, ki je bil poleg glavarine glavni državni davek. Davek, ki so ga ponovno morali plačevati samostani, je bil poznan že v časih pred cesarico Ireno, zato je Nikefor na nek način zgolj obnovil prejšnje stanje. Nekatero samostanske posesti je cesar ponovno dal pod upravo cesarskih posestev, s čimer je davčna obveznost teh samostanov, kljub zmanjšanju posesti, ostala ista. V praksi je tu šlo za vračilo posesti, ki jih je cesarica Irena podarila samostanom.¹¹²

¹⁰⁶ Ostrogorski. *Zgodovina*, 186.

¹⁰⁷ Brubaker. *Inventing*, 79.

¹⁰⁸ Logotet je bil vodja enega oddelka, ki se je ukvarjal z zadevami države. Teh oddelkov je bilo več, med njimi so bili oddelek za finance, javne ceste, vojsko itd. Pomen tega naziva se skozi čas spreminja. Več o tem »Logothetes«, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.

¹⁰⁹ Ostrogorski. *Zgodovina*, 189.

¹¹⁰ Prav tam, 189-191.

¹¹¹ Brubaker. *Inventing*, 81-82.

¹¹² Ostrogorski. *Zgodovina*, 189-191.

Cesar Nikefor je vladal do leta 811, ko je na pohodu proti Bolgarom kot prvi cesar po skoraj 400 letih zopet padel v boju. V spopadu je bil ranjen tudi njegov sin Stavrakij, ki so ga tudi razglasili za cesarja, vendar se je ta odpovedal prestolu in se umaknil v samostan, kjer je poskušal ozdraviti, vendar mu to ni uspelo. Na oblast je tako prišel Mihael Rangabe, ki ga Ostrogorski smatra za slabega vladarja. Bil je sicer pristaš Cerkve in češčenja ikon, in zato so ikonofili v tem času doživljali najboljše dneve. Studite so povabili nazaj iz izgnanstva, ti so se pobotali s Cerkvijo, sklep o veljavnosti poroke v Miheanskem sporu pa so preklicali. V tem času je zrastle tudi vpliv Teodora Studita, ki si je v bistvu podredil cesarja in začel odločati celo o vojaških zadevah. Ko je bolgarski vladar Krum napadel nekatera mesta v cesarstvu, je bil odpor Bizantincev šibek in zato je Krum cesarju Mihaelu I. ponudil mir in postavil svoje zahteve za izpolnitev miru. Mnenja v državnem svetu o sprejetju miru so bila različna. Struja katere glavni predstavnik je bil Teodor Studit, se je potegovala za odločno vojskovanje s sovražniki. Tako se je tudi zgodilo, vendar se za cesarja to ni končalo dobro, saj so boj izgubili in zaradi poraza je bil Mihael odstavljen, s tem pa je na oblast prišel Leon V. Z njim se je ponovno obnovilo ikonoklastično gibanje.¹¹³ Tedaj že nekdanji cesar Mihael pa je vstopil v samostan.¹¹⁴

3. 4 MENIŠTVO IN DRUGI IKONOKLAZEM

S prihodom Leona V. na oblast se je politika cesarstva zopet zamenjala. Prejšnja ikonoklastična vladarja Leon III. in Konstantin V. sta mu bila v zgled in vzor. Ker je želel znova vzpostaviti ikonoklazem, je ukazal Janezu Gramatiku, naj zbere teološko gradivo za naslednji cerkveni zbor, da bi dokončno uredili in uzakonili prepoved češčenja ikon. Na nasprotnem polu sta moči združili do sedaj sprti strani. Patriarh Nikefor in Teodor Studit sta se povezala in s pisanjem skupaj nastopila proti ikonoklastom in cesarjevemu vtikanju v cerkvene zadeve. Vendar se je poznalo, da je imel cesar večjo moč in vpliv, in tako se je ponovno zgodilo, da so Teodorja izgnali, Nikeforja pa odstavili z mesta patriarha. Na veliko noč, leta 815, so na mesto patriarha postavili Teodota Melisena.¹¹⁵ Svoje nasprotovanje temu je izrazil tudi Teodor, ko je pisal papežu glede omenjene izvolitve in uspelo mu je celo prepričati papeža, da je Teodota zavrnil kot upravičenega do mesta patriarha.¹¹⁶ Istega leta se je ponovno zbral zbor v Hagii Sofiji, kjer so zavrnilo ugotovitve zbora v Niceji in zopet uveljavili sklepe zbora iz leta 754. V

¹¹³ Ostrogorski. *Zgodovina*, 195-198.

¹¹⁴ Brubaker. *Inventing*, 82.

¹¹⁵ Ostrogorski. *Zgodovina*, 198-201.

¹¹⁶ Brubaker. *Inventing*, 90-91.

bistvo so sklepi ostali enaki, vendar so jih ublažili in uporabili bolj primerne izraze. Žal ikonoklastična ideja ni bila tako močna, kot je bila za časa prednikov Leona V. in zato se je cesar ves čas bal, da se bo zgodil upor in prevzem oblasti. Do neke mere je prišlo pri cesarju celo do paranoje. In imel je prav, leta 820 so ga namreč ubili podporniki njegovega nekdanjega vojnega tovariša Mihaela Amorijca, ki je tako tudi prevzel oblast. Pod njegovo vladavino sicer ni prišlo do obnove češčenja ikon, vendar pa se je prenehalo preganjanje in izgnane člane opozicije so privedli nazaj iz izgnanstva. Cesar sam je bil ikonoklast, vendar je bil zmeren v ikonoklastičnih ukrepih. Zavedal se je tudi tega, da je ikonoklazem že preživet in da ne bo mogel več uveljavljati njegove moči v cesarstvu.¹¹⁷

Veliko hagiografov tistega časa piše, da je bila cesarjeva ideja ikonoklazma splošno sprejeta in da je bil, kdor se ni strinjal s patriarhom Teodotom ali drugimi ikonoklasti, kaznovan ali izgnan, ali pa se je skrival pred oblastjo.¹¹⁸ Tudi večina samostanov se je strinjala z ikonoklazmom in ga podpirala, zato ni bilo večjega skupnega upora kot za časa Konstantina V. (ki pa je tudi po večini verjetno pretiran). Samostan Medikion, ki je bil pod vodstvom opata Janeza Gramatika, je bil središče raznašanja ikonoklastičnih idej in kraj, kamor so ikonofile pošiljali na prevzgojo. Kdor je sprejel idejo ikonoklazma, je bil tudi dostojno nagrajen. Tako je bil neki član samostana Studion, ki ga je vodil Teodor Studit, nagrajen tako, da je postal opat samostana Sakkoudion. Teodor se je tudi zaradi takih primerov počutil samega v boju proti ikonoklastom, vendar lahko krivdo deloma pripišemo njegovim dejanjem. Obsodil je namreč vsakega, ki je imel vsaj malo stika z ikonoklasti. Kot "padlega", je obsodil vsakega, ki se je pridružil evharistiji v uradni cerkvi, vendar pa se je tudi ta "padeč" ločeval glede na to, kako je nekdo sodeloval v cerkvi, torej, ali je sprejel obhajilo ali kakšne druge ugodnosti, ali zgolj sodeloval z ikonoklasti, čeprav sam ni sprejel ikonoklazma.¹¹⁹

Teodor je kritiziral tudi laike, čeprav je bil do njih bolj popustljiv, je pa hvalil tiste, ki so ikonoklazem zavračali. Metodij pravi, da "noben samostan ni bil brez herezije,"¹²⁰ torej ikonoklazma. Tudi sam Teodor pravi, da veliko ljudi ni videlo ikonoklazma kot veliko težavo ali herezijo. Proti ikonoklazmu se je še vedno borilo nekaj oseb, ki jih Teodor omeni kar sam.¹²¹ Samostani, ki se niso strinjali z novo sprejeto politiko, so bili razpuščeni, glavne nasprotnike pa so prebičali, zaradi česar so nekateri tudi umrli. Edini znani primer take smrti je menih Tadej

¹¹⁷ Ostrogorski. *Zgodovina*, 198-201.

¹¹⁸ Za primere hagiografij glej Brubaker, *Byzantium in the Iconoclast Era*, opombo 36 na strani 377.

¹¹⁹ Brubaker. *Byzantium*, 376-378.

¹²⁰ Prav tam, 378.

¹²¹ Bivši patriarh Nikefor in škofje iz Tesalonike in Sard, katerim tudi sam Teodor veliko piše.

Studit. Še en menih samostana Studion, Jakob, je umrl kasneje, tudi on je bil bičan, vendar pa ni znano, ali je dejansko umrl zaradi posledic ran bičanja.¹²² Teodor Studit in Nikefor pa sta bila tretirana drugače, ker sta bila obraz in gonilna sila upora. Teodor je prejel veliko hujšo kazen, večkrat so ga pretepli in tudi izgnali, vse dokler Leon IV. leta 820 ni umrl. To se je najverjetneje zgodilo zaradi njegovega vpliva, vloge in povezave, ki jo je imel s papežem. Vsi ostali, ki so se po Teodorjevem zgledu uprli, niso doživeli takšnega krutega konca.¹²³

Očitna je bila tudi razlika v obliki boja proti ikonoklazmu, načinu življenja menihov in raznih drugih nasprotovanjih v različnih ikonofilskih samostanih. V hagiografijah iz prve polovice 9. stoletja je tako opisano, kako so "studitski menihi arogantni ljudje, ki iščejo težave in mislijo, da so sami boljši od drugih."¹²⁴ Takšni namigi se najdejo tudi v drugih tekstih te dobe.¹²⁵ Očitno so bila nasprotja med samostani prisotna skozi celotno obdobje ikonoklazma.

Ko je leta 829 Mihaela II. umrl, ga je nasledil njegov sin Teofil, ki je bil bolj učen mož, kot pa njegov oče. Njegov glavni učitelj je bil ravno Janez Gramatik, od katerega je prevzel ikonoklastične ideje. Čas njegovega vladanja je še zadnje obdobje, ko ikonoklazem še živi. Leta 837 je postal Janez Gramatik patriarh in zopet so se začela kruta preganjanja, usmerjena v največji meri proti meništvo.¹²⁶ Tako so bili izgnani Janez, opat samostana Katharoi, Makarij iz samostana Pelekete, Hilarij iz samostana Dalmatos, Simeon, stilit z otoka Lesbos in še nekateri drugi na otok Aphousia.¹²⁷ Tudi menih Niketas je bil izgnan, ker ni sodeloval pri evharistiji s patriarhom Antonom leta 830. Teofan in Teodor sta dve najbolj znani žrtvi preganjanja tistega časa. Zaprta sta bila že za časa vladanja Leona V. Bila sta zloglasna upornika in sta se tako upirala oblasti, da je cesar ukazal, naj jima na čelo ožigosajo zločine, ki sta jih storila. Tudi ikonofilski menihi zunaj prestolnice niso smeli vstopati v mesta, samostane in javne površine, zato jih je veliko zapustilo svoj poklic ali pa zbežalo v gore ali jame, kjer jih oblast ni mogla doseči. Znan je primer Petra, opata iz mesta Atroa, ki se je preselil na področje Helesponta, vendar ga je tamkajšnji škof izgnal skupaj z njegovimi sledilci. Tako so si našli prostor za življenje v Bitiniji, vendar jih je oblast odkrila tudi tam in so zato morali ponovno zbežati neznano kam. Tudi Gregor Dekapolit se je skrival v kmečki hiši, dokler sčasoma ni prevzel ikonoklastičnih idej. Tudi večina drugih menihov in klerikov je sprejela novo politiko

¹²² Brubaker. *Byzantium*, 379.

¹²³ Prav tam, 381-382.

¹²⁴ Prav tam, 379.

¹²⁵ Prav tam, 378-381.

¹²⁶ Ostrogorski. *Zgodovina*, 202-204.

¹²⁷ Danes turški otok Avşa.

in tako so zopet bili pristaši ikonoklazma v vseh samostanih. Tudi bodoči patriarh Ignacij je bil kot opat samostana¹²⁸ pripadnik ikonoklazma. Torej ne moremo sklepati, da je Teofil preganjal vse menihe in obenem ni pravilno, da vse menihe smatramo za častilce ikon. Tudi Teofil je kar veliko samostanom podaril ugodnosti in v nekaterih od teh samostanov so zopet imeli nekakšne prevzgojne domove za menihe, ki niso sprejeli ikonoklazma.¹²⁹ Oba, tako cesar Teofil, kot patriarh Janez, sta želela ponovno vzpostaviti idejo ikonoklazma, vendar je bila ideja že resnično preživeta, s podporo zgolj v prestolnici cesarstva. Tako je ob smrti cesarja Teofila leta 842 ta ideja dokončno propadla in tako se konča ikonoklastična kriza.¹³⁰

Po letu 800 je zanimanje za ikonoklazem upadlo, s tem pa se je začel povečevati ugled meništva. To lahko pripišemo reformam Teodorja Studita in davčnim olajšavam, ki so jih menihom namenili določeni cesarji. To se pozna tudi iz velikega števila redovnic in redovnikov, ki so postali svetniki na začetku 9. stoletja. O njih so ravno tako napisali kar nekaj biografij. V tem času je zrastle tudi veliko novih samostanov in ostalih cerkvenih skupnosti, predvsem izven same prestolnice, saj je bilo veliko meništva izgnanega. Leta 815 se je tako Sv. Joanikij izselil na goro jugozahodno od gore Olimp in tam ustanovil tri cerkve, posvečene Bogorodici, Petru in Pavlu ter mučencu Evstatiju. Za časa Teofila je postal otok Aphousia v Marmarskem morju nekakšno središče izgnancev in tako so bile tam zgrajene cerkve, ki so jih zgradili Sv. Makarij Peleketski in Simeon iz Lesbosa. Samostane sta ustanovila tudi meniha Niketij in Ignacij, sin cesarja Mihaela I. Niketij je zgradil samostan med leti 833 in 836, v bližini Nikodemije, na zemlji, ki mu jo je podaril sorodnik. Obnovil je tudi cerkev Sv. Mihaela. Pokopan je v samostanu zraven mesta Kerpe ob Črnem morju, ki je bil zgrajen pred letom 836. Ignacij je zgradil tri samostane na treh otokih Marmarskega morja. Samostane so ustanovljale tudi ženske. Teodor Studit je napisal dva epigrama, kjer je opisano, da je bil ustanovljen samostan posvečen Bogorodici, in ga je financirala Ana, žena Leona Patricija. V samostanu na obrobju Konstantinopla naj bi ustvarjala in tudi umrla ena izmed redkih pesnic bizantinske dobe - Kassia.¹³¹

Kot lahko vidimo, so se samostani in ozemlje, ki so ga imeli menihi in redovnice pod oblastjo širili in iz tega lahko sklepamo, da se je povečala tudi finančna moč meništva. Predvsem se je

¹²⁸ Bil je opat samostana na enem izmed Prinčevih otokov v Marmarskem morju, kamor je bil izgnan skupaj z očetom cesarjem Mihaelom I. in starejšim bratom. Več o tem glej Brubaker, *Byzantium in the Iconoclast Era*, opomba 114 na strani 396.

¹²⁹ Brubaker. *Byzantium*, 394-396.

¹³⁰ Ostrogorski. *Zgodovina*, 202-204.

¹³¹ Brubaker. *Inventing*, 100-102.

to zgodilo na otokih Marmarskega morja, verjetno zato, ker je bil to prostor, kamor so izgnali nasprotnike ikonoklastov in so tam potem oni naprej živeli svoje ideje.¹³²

Potrebno je poudariti, da ikon tudi v času ikonoklazma niso nehali izdelovati, ali pa so jih izdelovali izven imperija ali v mestih, kjer ikonoklazem ni bil tako izrazit. O tem nam govori devet ikon, ki so še danes ohranjene v samostanu sv. Katarine na Sinaju in so najverjetneje izdelane okoli leta 800. Ikone nimajo bogatega značaja in niso bogato okrašene in najverjetneje niso bile narejene za bogatejše člane družbe. Predvideva se, da so bile narejene v samostanu, saj ni verjetno, da bi nekdo te slike pretovoril daleč. Tudi sam slog ikon je različen, zaradi česar bi lahko sklepali, da so bile narejene na različnih krajih, vendar pa je bil samostan na Sinaju odprtega značaja in so bili menihi zelo mobilni, zato lahko sklepamo, da so bile ikone narejene na istem mestu, vendar pa iz roke različnih avtorjev. Člani skupnosti niso bili zgolj menihi, vendar je tja prihajalo tudi veliko romarjev, med katerimi je verjetno kdo znal ustvariti ikono, morda tudi v zahvalo samostanu.¹³³ Zanimivo je tudi, da so sponzorji in mecenji cerkvenih ustanov iz tistega časa neznani ali pa iz cerkvenih voda, medtem ko so cesarji in ostali še vedno označeni in omenjeni kot sponzorji ostalih raznih civilnih obnov, popravil obzidij in akveduktov. Poznamo tudi primere civilnih uradnikov ali članov mestne visoke družbe, kot sta že prej omenjena Ana in Niketij, ki so bili mecenji in sponzorji cerkvenim zadevam.¹³⁴ Cesarji in ostali ugledneži očitno niso želeli darovati denarja za cerkvene obnove ali pa so želeli ostati anonimni. Tako je torej še vedno opazna vrzel med ikonoklastično oblastjo in ikonofilskimi cerkvenimi skupnosti, predvsem v nesponsoriranju cerkvenih objektov.

3. 5 MENIŠTVO IN ZMAGA IKONOFILSTVA

Kot v času prve obnove češčenja ikon se je tudi dokončna zmaga častilcev ikon, zgodila začasa ženske vladavine. Zaradi mladoletnosti Mihaela III. je regentstvo prevzela cesarica-mati Teodora. Leta 843 so tako odstavili Janeza Gramatika in na njegovo mesto postavili Metodija in marca istega leta je bila razglašena obnova češčenja ikon na posebni sinodi v Blaheranski palači.¹³⁵ Ta prehod se je zgodil zelo umirjeno in brez pravega upora. Zato so bili tudi ukrepi proti vsem ikonoklastom zelo umirjeni in mili. S tem se niso strinjali zeloti, in so zato nastopili proti patriarhu Metodiju enako močno, kakor so proti patriarhu Nikeforju ali Taraziju.¹³⁶

¹³² Brubaker. *Inventing*, 100-102.

¹³³ Prav tam, 70-72.

¹³⁴ Prav tam, 100-102.

¹³⁵ Brubaker. *Inventing*, 108.

¹³⁶ Ostrogorski. *Zgodovina*, 220-222.

Studitske menihe je najbolj motilo to, da je bil Metodij določen in ne izvoljen na sinodi, motile so jih tudi govornice, da ima nezakonskega sina.¹³⁷ Člani studitskega samostana so bili tako ponovno izključeni iz Cerkvene skupnosti. Vendar pa je Metodij že leta 847 umrl in njegovo mesto je prevzel Ignacij, sin nekdanjega cesarja Mihaela I., ki je po očetovem padcu odšel v samostan.¹³⁸ Zanimivo je, da je bil Ignacij v 30. letih 8. stoletja opat samostana, ki je sprejel ikonoklastično politiko in kjer niso častili ikon.¹³⁹ On sam je bil tudi zelo strog redovnik in po mišljenju zelo blizu zelotom, kar jih je rahlo pomirilo. S tem se je ikonoklastični spor v pravoslavni Cerkvi in v Bizantinskem cesarstvu tudi končal, na plan pa so prišli ostali problemi, ki so naprej oblikovali politiko in vsakdan v cesarstvu.¹⁴⁰

Zanimiva je zgodba meniha Lazarja, ki nam predstavi, kako so že kmalu po koncu ikonoklastične krize ikonofili propagirali in povelečevali ikonodule in na novo pisali svojo zgodovino. Lazar je omenjen v *Knjigi papežev* in v pismu papeža Nikolaja I., kjer je bil predstavljen kot menih, ki zna zelo lepo risati, in ki je papežu prenesel darila cesarja Mihaela III. leta 857/8. Njegovo življenje je opisano tudi v delu iz začetka 10. stoletja, kjer so opisana tudi življenja drugih svetnikov. Tudi tukaj je bil Lazar omenjen kot menih in slikar ter kot pristaš češčenja ikon v času Teofila, zaradi česar je bil tudi preganjan. Iz sredine 10. stoletja prihaja tudi delo *Kronika* Teofana Spovednika, kjer so bile najobširneje opisane njegove aktivnosti. Tudi tukaj je bil predstavljen kot zelo dober slikar, vendar pa naj bi skoraj umrl zaradi mučenja, ki mu ga je odredil Teofil. V zaporu je vendarle ozdravel in nadaljeval umetniško ustvarjanje. Teofil je zato ukazal, naj se mu na roke položi plošče razbeljenega železa. Tudi to ga je skoraj ubilo, vendar ga je na poziv cesarice Teodore, Teofil izpustil in poslal v cerkev Janeza Krstnika na azijski obali Bosporja, kjer je Lazar še naprej ustvarjal in kjer je celo ustvaril sliko Janeza Krstnika, ki je kasneje znana po svojih čudežih. Pripisujejo mu tudi avtorstvo za portret Kristusa nad bronastimi vrati vhoda v cesarsko palačo, ki je zamenjal tisto ikono, ki jo je Leon III. domnevno odstranil. Iz te zgodbe je lepo razvidno, kako so Bizantinci potvarjali svojo zgodovino in v Lazarju poiskali in tudi našli zgled in simbol upora ter mučenika, nad katerim se je znašal cesar. Zgodba njegovega življenja se je namreč vedno bolj spreminjala in postajala vedno bolj nabita z ikonofilskimi elementi. Najprej je bil zgolj odposlanec cesarja Mihaela III., nekaj desetletij zatem je že bil poznan kot preganjan s strani ikonoklastov, še nekaj desetletij po tem, pa je bil že glavni in edini upornik, nad katerega je

¹³⁷ Brubaker. *Byzantium*, 449-450.

¹³⁸ Ostrogorski. *Zgodovina*, 220-222.

¹³⁹ Brubaker. *Inventing*, 93.

¹⁴⁰ Ostrogorski. *Zgodovina*, 220-222.

cesar Teofil stresal svojo jezo in svoj boj proti častilcem ikon. Cesarica Teodora je kot zagovornica ikon, stopila na njegovo stran in pri svojem možu izprosila oprostitev za Lazarja. Zelo malo verjetno je, da bi človek preživel, če bi mu roke zažgali z razbeljenim železom, kaj šele, da bi potem še naprej umetniško ustvarjal in slikal. Nekateri elementi te zgodbe so bili najverjetneje izmišljeni in namenjeni osvetlitvi in lažjemu razumevanju nekih zgodovinskih časov.¹⁴¹

¹⁴¹ Brubaker. *Inventing*, 121-122.

4 GLAVNI PREDSTAVNIKI MENIŠTVA V ČASU IKONOKLAZMA

4.1 JANEZ DAMAŠČAN

Janez Damaščan se je rodil leta 650 v Damasku, najverjetneje v arabsko-krščanski družini. O tem nam govori njegovo ime Mansur, ki je omenjeno na obsodbi zbora leta 754 in turban, s katerim je velikokrat upodobljen. Njegovi predniki so bili najverjetneje ugledni meščani in člani politične elite Damaska, svoj položaj pa so obdržali tudi skozi obdobje islamske vladavine. Že v Damasku se je dobro izobrazil, svojo izobrazbo je nadaljeval v samostanu sv. Sabe, kjer so se menihi tega samostana zaradi njegovega velikega znanja, bali sprejeti njegovo duhovno vodstvo, saj so mislili, da mu niso dorastli. Teofan ga je primerjal z Germanom, takratnim carigrajskim patriarhom in papežem Gregorjem II. Poleg učenja se je že v Damasku začel ukvarjati s pisanjem, obenem je pomagal očetu opravljati službo logoteta, ki jo je po očetovi smrti tudi sam prevzel.¹⁴²

Janez je v samostan sv. Sabe vstopil pred letom 726, najverjetneje med leti 700 in 715. V samostanu se je še posebej naučil biti ponižen, kar tudi kasneje v svojih delih zelo poudarja. Najverjetneje je bil za duhovnika posvečen pred letom 726, ker še ni omenjena ikonoklastična kriza, posvetil ga je jeruzalemski patriarh Ivan V. V samostanu ni živel samotnega življenja, ampak je navezal veliko prijateljev, zaradi česar ima tudi kasneje ogromno korespondenc. Tako je bil prijatelj z jeruzalemskim patriarhom Ivanom, s škofom Kozmom Majumskim, s Petrom Damaščanom, z Ivanom iz Laodiceje in drugimi. Nastopal je tudi kot zelo dober pridigar. Janez Damaščan je umrl v visoki starosti, najverjetneje nekje okoli leta 749/750, zagotovo pa pred zborom leta 754. Pokopan je bil v samostanu sv. Sabe vse do 12. stoletja, potem pa so bili njegovi ostanki preneseni v Konstantinopel.¹⁴³ V patrologiji je poznan kot zadnji cerkveni oče na Vzhodu, ki je v svojih delih združil in zbral celotno teološko miselnost tistega časa in se je ravno tako posvetil različnim teološkim tematikam. Tako se je posvečal dogmatskim in moralnim vprašanjem in se zraven ukvarjal še z eksegezo, zgodovino in pesništvom, ter bil poleg tega še dober pridigar. Njegovo glavno in najbolj znano delo je *Vir spoznanja*, ki se deli na 3 dele, napisal je tudi več spisov (*Proti nestorijancem*, *Proti jakobitom*,

¹⁴² Duvnjak, Stjepan. *Mjesto slike u teologiji prema "Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*. Sarajevo: Jukić, 1992. 15-17.

¹⁴³ Duvnjak. *Mjesto slike u teologiji prema "Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*, 17-18.

Proti manihejcem, itd.). Najbolj poznan v svojem času je postal s svojimi tremi govori o svetih ikonah.¹⁴⁴

Janez Damaščan je poznan kot eden izmed največjih teologov svojega obdobja, vendar ne po svoji izvirnosti, marveč po tem, da je znal združiti vse znanje, ki so ga do takrat poznali v skupno delo. Janez Damaščan je bil obenem človek tradicije in si ni želel, da bi se ta veliko spreminjala. To očita tudi svojim nasprotnikom, ikonoklastom, naj ne premikajo mej, ki so jih postavili njihovi predniki v cerkvi.¹⁴⁵

S svojimi tremi *Govori proti tistim, ki zavračajo svete podobe*, ki veljajo za njegovo najbolj znano in unikatno delo, se je avtor posvetil vprašanju in problemu češčenja ikon, zaradi česar je to delo najpomembnejše za našo temo. Vsi trije govori so nastali, dokler je bil Janez menih, torej najverjetneje v samostanu sv. Sabe v Palestini, po nekaterih ocenah okoli leta 730. Na začetku prvega govora je razvidno, da je bil v skrbeh za Cerkev, ki je razklana in razdeljena, za to naj bi bili krivi brezbožci. Očitno je dejanja ikonoklastov Damaščan videl kot razkol Cerkve, sploh če pomislimo, koliko je ta s tradicijo vrednjemu pomenila. Za sam problem ikonoklazma je obtožil direktno Leona III., najbolj ga je motilo njegovo vtikanje v cerkvene zadeve. Tretji govor pa je neke vrste recenzija, bolj sistematično urejena prva dva govora, saj se v prvih dveh govorih začuti močna retorika in živi slog, v tretjem pa je pisal bolj logično in urejeno. Drugi govor je bil napisan predvsem zato, ker prvi ni bil dovolj jasen, najverjetneje je tako tudi s tretjim. Janez je želel, da bi bila njegova dela čim bolj jasna in razumljiva, zato je vsak svoj govor ponovno popravil in se tako v vseh treh ukvarjal z istimi problemi in isto vsebino, vendar je vsak govor bolj jasen in bolj razumljiv od prejšnjega.¹⁴⁶

Janez Damaščan je zagovarjal češčenje ikon predvsem zato, ker se je zavedal, da je Jezus Kristus ob rojstvu dobil človeško telo, torej je bilo to telo ustvarjeno in zato to ni božja podoba, ki bi jo bilo prepovedano upodabljati. Tako je na ikonah in ostalih stvaritvah upodobljena Jezusova človeška narava, ki je neločljivo povezana z njegovo božjo naravo. In zato se lahko podoba Jezusa upodablja. Vendar češčenje, ki gre tej ikoni, oz. podobi, ni enako češčenju Boga samega. Oboževanje oziroma češčenje Boga, se imenuje latreja, in kot takšno pripada le Bogu. Izraz dulija se uporablja za češčenje ikon in tudi vladarjev in svetnikov, in je torej manj močna

¹⁴⁴ Duvnjak. *Mjesto slike u teologiji prema "Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*, 19.

¹⁴⁵ Prav tam, 20-21.

¹⁴⁶ Prav tam, 29-31.

oblika češčenja. Latreja sega neposredno do Boga, brez kakršnih koli posredniških vlog, med tem ko duliya zahteva in potrebuje nekakšno snovno podobo.¹⁴⁷

Janez Damaščan je torej pomemben predvsem zaradi svoje teološke vloge v primeru bizantinskega ikonoklazma. Njegova teologija ikon v njegovih treh govorih, je bila v tistem času in skozi celotno obdobje ikonoklazma glavna teoretska osnova ikonofilov, iz katere so izhajali vsi zagovorniki češčenja ikon. Nihče od kasnejših teologov (do Tomaža Akvinskega) je ni uspel preseči in to nam kaže na izredno znanje zadnjega cerkvenega očeta na Vzhodu.

4. 2 ŠTEFAN MLAJŠI

Štefan je bil rojen okoli leta 713, krstil ga je patriarh German I. Starši so ga oddali v samostan, kjer je celo življenje živel v odmaknjenosti v samostanu in delal kot kaligraf. Po podatkih njegovega hagiografa naj bi ustanovil samostan, ki je bil center boja proti ikonoklazmu Konstantina V.¹⁴⁸ Vendar pa je Štefan bolj pomemben zaradi svoje mučeniške smrti, okoli katere so se tudi dolgo kasneje oblikovali in zbirali nasprotniki ikonoklazma.

Pomemben vir znanja o njegovem življenju je zapis njegovega življenja s strani hagiografa Štefana Diakona, ki je tudi eden redkih virov za to obdobje. To delo je bilo napisano 42 let po njegovi smrti, najverjetneje leta 806 in je zelo pomembno ikonofilsko delo, zato moramo podatke iz tega dela pregledati bolj podrobno, saj je bilo verjetno napisano v propagandne namene.¹⁴⁹

Štefan je bil zagovornik češčenja ikon in je to tudi javno oznanjal in se tako zoperstavil samemu cesarju. Ker je Štefan tako kljuboval cesarju, se je ta odločil, da ga bo poskušal prepričati v svoj prav. Zanimivo je, da je ta vidik, v katerem je Konstantin želel sprva Štefana prepričati v svoj prav in v nepravilnost njegovega boja, v propagandnem ikonofilskem delu sploh omenjen.¹⁵⁰ Ker ga Štefan ni upošteval in ni želel sprejeti ikonoklazma, ga je cesar sprva poslal nazaj v samostan. Šele kasneje je bil Štefan pridržen in poslan v zapor in kasneje tudi usmrčen. Še v zadnjih trenutkih naj bi si cesar želel, da bi Štefan stopil na njegovo stran. Avtor tudi namigne, da je bil pravi razlog usmrtitve Štefanovo povezovanje z delom dvornih visokih uslužbencev, ki so bili tudi usmrčeni zaradi izdaje proti cesarju in ne samo zaradi samega nestrinjanja s

¹⁴⁷ Wirth. »Ali je treba podobe častiti?« *Likovne besede*, 80-92.

¹⁴⁸ »Stephen the Younger,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3. New York: Oxford University Press, 1991.

¹⁴⁹ »Stephen the Younger,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3.

¹⁵⁰ Brubaker. *Inventing*, 48.

cesarjem glede češčenja ikon.¹⁵¹ Glede na to, da je bilo ubitih ali kaznovanih vsaj 20 oseb, je morala biti zarota velikega pomena.¹⁵² Štefan je bil kaznovan zaradi kritiziranja cesarja (kritiziral je to, kako je cesar živel svoje versko in posvetno življenje, kar se lahko izenači tudi z izdajo¹⁵³) in domnevno tudi zato, ker je pohodil kovanec s cesarjevo podobo, ki ima tudi simbolni pomen, saj je cesar s tem, ko je zato obsodil Štefana, ikonam (čeprav ikoni samega sebe) dal pomen in veljavo, kljub temu da se je sam boril proti češčenju le-teh. Obsojen je bil tudi zato, ker je vabil in prepričal nekatere osebe višjega položaja in osebnega cesarjevega kroga, da so se pridružili menihom in začeli živeti samostansko življenje.¹⁵⁴ Nikjer ni zapisano, da bi bil Štefan in tudi ostali, ki so bili usmrčeni leta 764, ubit zaradi tega, ker je nasprotoval ikonoklazmu. Vendar bi bil to lahko razlog, a tega zaradi pomanjkanja pravih dokazov ne moremo trditi.

Tudi drugi menihi so bili na račun povezovanja s Štefanom kaznovani z izgonom ali fizično kaznijo. Tako poznamo zgodbe menihov Janeza, Pavla, Andreja in redovnice Anne, ki je bila kaznovana zaradi (domnevno spolne) zveze s Štefanom. Potrebno je poudariti, da so to zgodbe, ki imajo malo ali nič zgodovinskega značaja in jih je zato težko pojmovati kot vir. Obstajajo tudi raziskave, ki imajo samo delo *Življenje Štefana mlajšega* za propagandno delo, ki naj bi vrglo slabo luč na vse ikonoklaste.¹⁵⁵ Verjetnost, da to drži, je velika, vendar pa so te zgodbe temeljijo na pripovedovanjih in so najverjetneje pretirane.

Štefan Mlajši je torej pomemben predvsem zaradi svoje biografije, ki je pomemben vir za raziskovanje obdobja prvega ikonoklazma, vpletenosti v zaroto. Znan je po svoji mučeniški smrti, ki je bila v času ikonoklazma skorajda legendarna.

4.3 TEODOR STUDIT

O življenju Teodorja nam govorita dve biografiji. Teodorjev oče, Fotij, je delal v državni zakladnici, njegova mama se je imenovala Teoktista. V življenju Teodorja je bil pomemben še njegov stric, Platon, ki je bil mamin brat. Teodor je imel še dva brata in eno sestro, njuni imeni sta bili Jožef in Evtimij, ime sestre pa je ne poznano. Teodor je bil najverjetneje najstarejši¹⁵⁶

¹⁵¹ Brubaker. *Byzantium*, 236.

¹⁵² Brubaker. *Inventing*, 48.

¹⁵³ Brubaker. *Byzantium*, 236-237.

¹⁵⁴ Prav tam, 236.

¹⁵⁵ Prav tam, 237.

¹⁵⁶ Gardner, Alice. *Theodore of Studium: his life and times*. London: 41&43 Maddox Street, Bond Street, W., 1905. 14-17.

in se je rodil leta 759 v Konstantinoplu.¹⁵⁷ Hodil je v šolo in se izobraževal po takratnih standardih, saj je bila njegova družina na visokem položaju v prestolnici. Teodor je tako v svojem otroštvu spoznal knjige in najverjetneje tudi grške pisce, čeprav jih ne citira v svojih delih in jih tudi ne uporablja tako pogosto kot Janez Damaščan. Razvidno je, da je Teodor poznal cerkvene očete in *Sveto pismo*. Bil je zelo sistematičen, razumljiv in eleganten v svojem pisanju. Oba s stricem Platonom sta bila poznana po zelo lepi pisavi. Spoznal je tudi visoko družbo v prestolnici in njihove običaje ter navade, kar mu je kasneje pomagalo v boju z ikonoklasti.¹⁵⁸

Teodor se je z družino preselil na posest blizu samostana Sakkudion, kjer je funkcijo opata opravljal njegov stric Platon.¹⁵⁹ Platon je leta 759 zapustil službo v cesarski zakladnici in začel živeti samostansko življenje na gori Olimp, kjer je postal opat.¹⁶⁰ Najverjetneje je tu Teodor nadzoroval gradnjo ali obnovo cerkve, posvečene Janezu Evangelistu, katere tla in stene so bile oblečene v prelepe mozaike. Tu je pomagal pri osnovnih opravilih, zraven pa prebiral Bazilija Velikega in tako postal bolj odprt za pravila menišva, ki se nanašajo na delo, samoto in molitev.¹⁶¹ Nekje z 22 leti, leta 781, je vstopil v samostansko oziroma meniško življenje, ki ga je preživel s svojim stricem. Leta 794 so se stvari spremenile. Ker je Platon v svojem nečaku videl velik potencial, ga je na smrtni postelji postavil na mesto opata samostana Sakkudion. Tako je Teodor dobil vlogo voditelja, ki mu je bila očitno pisana na kožo. Vendar pa je Platon ozdravel in tako je Teodor nadaljeval svoje meniško življenje s stricem, na katerega je bil zelo navezan.¹⁶² To nam potrди tudi primer, ko je Platon pristal v zaporu, samostan Sakkudion pa so razgnali. Teodor je svojemu stricu pisal pisma ter ga opogumljal, naj bo močan.¹⁶³ Ko je leta 797 na oblast prišla cesarica Irena, so Platona izpustili iz zapora, Teodor pa je bil poklican nazaj v Konstantinopel.¹⁶⁴ Leta 799 so na območje samostana Sakkudion vdrli Saraceni in menihi so bili primorani zbežati. Tako so Teodor in menihi, ki so mu sledili, prišli v prestolnico in se nastanili v samostanu Studion, katerega opat je postal Teodor. Položaj opata mu je podarila cesarica Irena.¹⁶⁵ S stricem sta začela spreminjati in preoblikovati način meniškega življenja. Spremembe lahko strnemo v tri glavna navodila. Vzpostavila se je hierarhija oseb v samostanu,

¹⁵⁷ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 3.

¹⁵⁸ Prav tam, 17-23.

¹⁵⁹ Prav tam, 31-35.

¹⁶⁰ Brubaker. *Inventing*, 68-70.

¹⁶¹ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 31-35.

¹⁶² Prav tam, 51-52.

¹⁶³ Prav tam, 58-59.

¹⁶⁴ Prav tam, 64.

¹⁶⁵ Prav tam, 66.

po kateri je imel vsak svojo nalogo, odgovoren pa je bil opatu. Z drugimi besedami, želeli so poudariti cenobitski način življenja, napram eremitskemu. Časovno se je uredil in nadzoroval čas, ki je bil namenjen molitvi in delu. Ves čas so tudi opozarjali na to, za kaj in kako se menihi obnašajo in živijo, da so bile njihove misli namenjene zgolj premišljevanju o posvečenem življenju.¹⁶⁶ Poudarjali so tudi vlogo uboštva in skrbi za druge.

Teodor je poudarjal in vzpodbujal branje in prepisovanje tekstov in tako pripomogel k pomembnemu koraku naprej v srednjeveških tehnikah pisanja. V tekstih, ki so nastali okoli leta 800, se je namreč že začel kazati prehod iz majuskulne pisave (velike črke) v minuskulno (male črke), kar je pripeljalo do hitrejšega prepisovanja knjig, na stran pa so lahko napisali tudi več črk, ker so bile te manjše. To je vodilo tudi do cenejših knjig. Tako je postala minuskulna pisava veliko bolj popularna in pogosta, medtem ko so majuskulno uporabljali le še za pomembne tekste in poudarke, med drugim tudi za pisanje na ikone.¹⁶⁷

Teodorja so kmalu ponovno izgnali, Platona pa zaprli, saj se nista strinjala z aktualno politiko cesarja. Vsi menihi samostana so bili postavljeni pred izbiro. Ko so bili zbrani vsi, so se morali po navodilih cesarja vsi tisti, ki so bili proti temu, da se pokorijo patriarhu, postaviti na levo, kdor pa se je s tem strinjal, na desno. In ker so se vsi menihi postavili na levo stran, se je cesar odločil, da se menihe postavi v druge samostane, Studion pa se zapre. Teodorja so premikali iz kraja v kraj, najverjetneje pa je dlje časa preživel na Prinčevih otokih. Teodorju so še vedno omogočali pisno komunikacijo in tako je lahko bodril svoje privrženca, v mislih pa je imel dve nalogi. Želel je obdržati skupaj vse svoje pristaše v boju proti ikonoklastom in želel je spremeniti politiko cesarstva v ikonofilsko. Da bi mu to uspelo, si je Teodor izbral in želel na svojo stran spraviti skorajda najpomembnejšo osebo v Cerkvii tistega časa. Samega rimskega škofa – papeža Leona. Vendar pa papežu ni bilo potrebno posredovati, saj je zaradi smrti cesarja Nikeforja in njegovega sina Stavrakija, na oblast prišel Mihael, ki je želel znova združiti Cerkev. Tako so se tudi menihi lahko vrnili nazaj iz izgnanstva. Vendar pa je Teodorja doletela nova žalost. Ker je bil Platon že zelo star in utrujen od vseh preganjanj, se je iz zapora vrnil zgolj umret. Teodor je kmalu po njegovi smrti napisal njegovo življenjsko zgodbo.¹⁶⁸ Teodorjevo življenje je bilo še naprej precej divje in uporniško, tako da je bil tudi za časa cesarja

¹⁶⁶ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 74-75.

¹⁶⁷ Brubaker. *Inventing*, 68-70.

¹⁶⁸ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 122-129.

Leona V. še tretjič izgnan med leti 815-821. Umrlo je najverjetneje 11. 11. leta 826 v Prinkipu.¹⁶⁹

Zanimive so tudi zgodbe, v katere je bil vključen Teodor. Teodor je kot zagovornik češčenja ikon vedel, da v ikoni ni bilo prisotno pravo bistvo tistega, kar je upodobljeno, zavedal se je, da sta prava oseba in njen portret različna in ne vsebujeta istega bistva. Vendar pa je v enem od svojih pisem vseeno hvalil dvornega uslužbenca Janeza, ki je človeškega botra zamenjal z ikono svetega Demetrija in celo navedel, "da je bil ta mučenik duhovno prisoten v svoji sliki." In v tem primeru vidimo, da si je Teodor v svojih mnenjih nekoliko nasprotoval, vendar pa lahko rečemo, da je verjel in vedel, da si pravi Demetriji in njegova slika nista enaka v bistvu, ampak sta si zgolj podobna. Poudariti je potrebno tudi to, da je bilo pismo zasebno in je lahko Teodor imel do svojih prijateljev bolj odprto in širše razmišljanje.¹⁷⁰

Teodor je kot voditelj upora proti ikonoklastom in kot glavni predstavnik takšnega razmišljanja bil zelo pomembna oseba, na katero so se ljudje zelo zanašali. In ker je bil veliko časa v izgnanstvu, se je ohranilo veliko njegovih pisem. Zanimivo je, da je bil Teodor v pisnem stiku tudi z veliko ženskami. Kar 76 pisem od 564, kar jih je ohranjenih, je namenjenih 40 različnim ženskam. Glede na to, da te niso imele velike vloge ne v Cerкви ne v državi, je to zelo zanimivo. In vse so bile zagovornice ikonofilske politike, četudi so bili njihovi možje ali moški bližnji sorodniki ikonoklasti.¹⁷¹

Iz njegovih pisem lahko torej tudi izvemo, kdo je bil njegov pristaš in kdo se je z njim strinjal. Dopisoval si je z uglednimi in visokimi člani Cerkve (škofje, patriarhi) kot tudi z nižjim klerom. Pisal je samostanom in posameznim menihom ter tudi državnim uradnikom in ljudem, ki so bili člani cesarskega dvora.¹⁷² To, da je pisma sploh lahko pošiljal in sprejemal, nam kaže na to, da njegovo izgnanstvo ni bilo tako strogo in zaprto, ampak je, kljub temu da je bil izven prestolnice, bil še vedno v stiku z dogajanjem v središču cesarstva.

Njegova teologija se zelo povezuje z Nikeforjevo, ko sta po ponovni vzpostavitvi ikonoklazma začela skupaj sodelovati in s pisanjem nasprotovati takratni oblasti. Teodor je verjel in učil, da je ikona v bistvu zgolj podobna Božji naravi, torej slednja ni v ikoni, ampak je na ikoni

¹⁶⁹ *Družina*, 29. maj 2005, <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/652E3952223617BEC12575C50034BA9F?OpenDocument> (dostop: maj 2017).

¹⁷⁰ Brubaker. *Inventing*, 111-112.

¹⁷¹ Prav tam, 118-119.

¹⁷² Brubaker. *Byzantium*, 378-379.

upodobljena zgolj identiteta osebe, ki jo opredeljujejo neke lastnosti, in je neodvisna od narave te osebe.¹⁷³

Iz teh podatkov lahko zares vidimo, da je bil Teodor menih velikega kova, ki je vodil vse, ki so se z njim strinjali. V meniških krogih je pomemben predvsem zaradi reforme meništva in tega, da je bil vodilna oseba človek, ki se je izpostavil za to, da je zagovarjal stališča, v katera je verjel.

4. 4 SAMOSTAN STUDION

Samostan je leta 462/3 ustanovil rimski konzul Flavij Studij, ki se je preselil v Konstantinopol. Posvečen je bil Janezu Krstniku. Zgradba je bila locirana blizu Marmarskega morja v delu mesta, imenovanem Psamathia. Samostan Studion je pomemben predvsem zaradi svoje vloge v času ikonoklazma. Vsi menihi v tem samostanu sicer niso bili ikonofili, vendar je samostan dajal zavetje glavnim predstavnikom upora. Ker je bil prostorsko velik, so se v njem zbirali menihi. Bil je povod tudi za druga središča meniškega življenja, pomembna pa je bila njegova vloga v ohranjanju in prenašanju znanja. Zaradi svoje vloge v reformi meništva ga nekateri imenujejo tudi Vzhodni Cluny.¹⁷⁴ Menihov v samostanu naj bi bilo po nekaterih virih kar 700, kar pa je najverjetneje pretirana ocena.¹⁷⁵ Samostan Studion je bil dolgo najpomembnejši izmed samostanov v prestolnici cesarstva. Prvi menihi, ki so samostan naselili, so prišli iz samostana Acoemetae. Njihov način življenja je bil tak, da so bili razdeljeni v skupine, po katerih so se razvrščali v petju psalmov in tako je petje odmevalo podnevi in ponoči. Tudi oni so bili zelo strogi v izpolnjevanju svojih zahtev, obveznosti in cerkvenih določb. Vendar pa so se razlikovali od kasnejših menihov tega samostana v tem, da niso vsi potrebovali delati.

Očitno se je s prihodom Teodorja kot opata tega samostana veliko spremenilo, saj v tem času nikjer ni moč zaslediti, da bi se celodnevno in celonočno petje psalmov nadaljevalo po prevzemu samostanskih oblasti s strani Teodorja. Razvidno je, da sta Teodor in njegov stric Platon želela spremeniti način življenja tega samostana in uvesti način, kakršnega sta uveljavila že v prejšnjem samostanu Sakkudion. Teodor je napisal tudi svojo regulo, torej pravila samostanskega življenja, ki so ga tudi kasnejši rodovi prepisovali in upoštevali.¹⁷⁶ Kasneje pa so njihov način življenja prevzeli celo menihi na gori Atos. Kako resnično pomemben je bil ta

¹⁷³ Wirth. »Ali je treba podobe častiti?« *Likovne besede*.

¹⁷⁴ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 2.

¹⁷⁵ »Studios monastery,« *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3. New York: Oxford University Press, 1991.

¹⁷⁶ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 68-71.

samostan, nam govori tudi dejstvo, da ima samostan še danes vpliv na nekatere samostanske skupnosti. To, da je bil samostan pomemben v ikonoklastični dobi, že vemo, je pa samostan pokazal svojo podložnost Cerkvi že v času izobčenja patriarha Akacija (484-519). Njihov najpomembnejši opat je bil Teodor Studit, ki je bil najbolj zaslužen za tako visok položaj samostana, vendar pa je na žalost v tistem času samostan doživel tudi največ napadov in izgnanstev. Po prenehanju njegovega vodenja, je začel vpliv in ugled samostana počasi padati in nikoli več ni dosegel iste ravni. Poznan je bil kot središče bizantinske cerkvene poezije, saj se nekatere himne iz tistega časa še danes uporabljajo v grški Cerkvi, znan je bil tudi po šoli kaligrafije, ki jo je ustanovil Teodor.¹⁷⁷

Menihi v samostanu Studion so bili v času Teodorja razdeljeni v več skupin, ki so opravljale razna dela. Prav posebna šola za sprejemanje novih menihov v samostan (neke vrste noviciat) ni poznana, so pa najverjetneje imeli nekoga zadolženega, da je skrbel in pazil na novince. Posebnega sprejema niso imeli, so pa morali tisti, ki so želeli vstopiti v samostan, dva do tri tedne živeti v sobah za goste, da so v polnosti spoznali in razumeli, kaj jim takšno življenje prinese. Potem, ko jih je opat sprejel, je bil edini pogoj sprejetja v skupnost ta, da so poznali pravila in jih spoštovali ter upoštevali. Ravno tako so imeli menihe, ki so bili zadolženi za bolne, najverjetneje znotraj skupnosti, vendar so bili dobrodošli tudi ljudje izven samostana, vendar pa niso smeli prinašati novic iz zunanosti. Zanimiva je bila tudi njihova uporaba oblačil. Noben menih ni imel točno določene obleke, ampak so vsako soboto obleke prinesli skupaj, jih oprali in potem zopet razdelili ne glede na to, katero obleko si imel prej. Nobene obleke niso zavrgli, če so to storili, so bili celo kaznovani. Tudi sam Teodor je bil menihom za zgled in je nosil slabe obleke. To ni veljalo za mašna oblačila, za katera so zelo lepo skrbeli. Pomembno je bilo tudi prepisovanje knjig in raznih drugih del, temu so posvečali zelo veliko pozornosti. Prepisovanje je moralo biti natančno in brez napak, moralo pa je biti tudi lepo. Tudi sam Teodor je v svojih biografijah poznan po zelo lepi pisavi. V tem času se tudi vedno bolj začne vzpostavljati pisanje v minuskuli in ne več v majuskulni pisavi. Menihi so se tudi postili, mesa niso smeli jesti čez celo leto, so pa lahko pili vino, ampak samo določeno količino kozarcev na dan. Strogo so se postili najverjetneje vsako sredo in petek ter ob drugih bolj pomembnih praznikih. Takrat so jedli zgolj enkrat dnevno in to ne rib, jajc, sira, namesto vina pa so pili vročo vodo z meto¹⁷⁸. Poznali so kratke počitke sredi dneva, vendar pa tudi ko ni bilo dela, niso lenarili ali počivali. Takrat so bili z nekakšno leseno ragljo opozorjeni in so se morali zbrati v

¹⁷⁷ »Studion,« *Catholic online*. <http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=11127> (dostop: maj 2017).

¹⁷⁸ Nekakšen metin čaj.

knjižnici, kjer je potem vsak menih dobil svojo knjigo in jo bral ter se učil. Mašo so imeli vsak dan, če kakšen menih ni bil pri maši in ni prejel obhajila 40 dni, je bil za 1 leto izobčen. Priporočeno jim je bilo hoditi k spovedi enkrat tedensko, je pa opat spovedoval vsak dan. Imeli so določene kazni in pokoro za grehe, odvisno od stopnje greha. Poznali so tudi že smrtne ali glavne grehe, vendar še niso bili omejeni na sedem.¹⁷⁹

Samostan je bil pomemben tudi pri kasnejših verskih problemih kot sta Fotijeva shizma in ob samem razkolu leta 1054, vendar pa nikoli ni igral ključne vloge kot v času ikonoklazma. Samostan je bil kasneje večkrat podrt. Prvič med križarskim pohodom leta 1204 in nato še med osvojitvijo Konstantinopla leta 1453.¹⁸⁰ Danes so na mestu samostana le še ostanki nekdanje cerkve Janeza Krstnika, ki je bila po letu 1453 spremenjena v mošejo. Ker so ohranjeni zidovi ostanki nekdanje cerkve, imajo ti ostanki status najstarejše ohranjene cerkve v današnjem Istanbulu.¹⁸¹

¹⁷⁹ Gardner. *Theodore of Studium: his life and times*, 76-82.

¹⁸⁰ Studion,« *Catholic online*. <http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=11127> (dostop: maj 2017).

¹⁸¹ Kaj se danes dogaja z ostanki nekdanjega samostana Studion, sem uspel odkriti zgolj iz naslednjega zapisa turistične agencije, ki predstavlja to kot turistično znamenitost. Vir: *FEST Travel*. <http://en.festtravel.com/imrahor-ilyas-bey-mosque-studios-monastery> (dostop: junij 2017).

5 SKLEPI IN UGOTOVITVE

Meništvo je bilo aktivno udeleženo v konfliktu ikonoklazma in ga tudi sooblikovalo. Razlikovati moramo med vpletenostjo in sooblikovanjem le-tega ter njegovimi posledicami. O tem, da je bilo meništvo ves čas dogajanja del ikonoklastične krize, ni dvoma, saj je bilo meništvo del takratne skupnosti, del Cerkve in je kot tako moralo sooblikovati tudi to krizo. Enako nam pripovedujejo viri in drugi pisni ostanki. Vendar pa je drugačna slika pri posledicah vpletanja v ta konflikt. Te niso bile vedno enake in tudi ne vedno enako močno izražene. Tukaj mislim predvsem na preganjanje menihov kot eno izmed najbolj odmevnih in močnih povezav z meništvom v tem obdobju.

V zgodovinski literaturi je velikokrat predstavljeno, da je bilo celotno meništvo preganjano skozi celotno ikonoklastično krizo. Vendar, kakor sem že nakazal v prejšnjih poglavjih, temu ni tako. Kot prvo, niso bili vsi menihi in meniške skupnosti nasprotniki ikonoklazma, ampak poznamo tudi samostane, ki so ikonoklazem podpirali in ga celo širili. Poznamo tudi take samostane, ki jim za ta konflikt ni bilo veliko mar. Če gledamo na meništvo kot celoto, torej vse menihe v Bizantinskem cesarstvu, ne moremo trditi, da so bili preganjani vsi. Seveda so nekateri bili, vendar pa to ne velja za vse. Ne moremo jih v celoti opredeliti kot ikonoklaste ali ikonodule, čeprav bi lahko rekli, da so bili v večini ikonoduli in da so zagovarjali češčenje ikon. Drugi vidik, ki je prav tako pomemben, je časovni pregled preganjanj. Meništvo ni bilo preganjano za časa vladanja vsakega cesarja, ki je bil ikonoklast. Ravno nasprotno, menihi samostana Studion so bili izgnani celo med vladanjem cesarice Irene in Konstantina VI., kljub domnevno ikonofilskemu ozračju.¹⁸² Preganjanja menihov so tako potekala zgolj med določenimi obdobji znotraj te krize in še ta preganjanja so različno razširjena in izražena. Najbolj znano je preganjanje za časa Konstantina V., ki je trajalo zgolj dobrih sedem let, med leti 764 in 772, a še za to preganjanje ni nikjer dobrega dokaza, da se je resnično zgodilo zaradi nespoštovanja odloka o ikonoklazmu.¹⁸³ Torej preganjanja menišтва ne moremo kar posplošiti in ga izenačiti za vse menihe in skozi celotno obdobje ikonoklastične krize. Biti moramo pozorni na posamezne dogodke in si jih razlagati pravilno.

Pomemben vidik, zakaj je do take posplošitve sploh prišlo, je tudi nezadostnost virov, ki so vse prej kot objektivni. Večina virov, ki se nanaša na to obdobje, so razne hagiografije, različni

¹⁸² Brubaker. *Inventing*, 78.

¹⁸³ Brubaker. *Byzantium in the Iconoclast Era*, 239-241.

cerkveni dokumenti, pisma, govori in razni drugi zapisi. Vendar pa je potrebno poudariti, da je večino teh virov ikonofilske narave in predstavlja predvsem zagovornike češčenja ikon. Manjkajo viri ikonoklastične narave, ki bi nam odkrili še drugo plat medalje in po kateri bi lažje ugotovili, zakaj in kako so se stvari v resnici odvijale. Lep primer takšne priredbe in potvarjanja zgodovine je zgodba o Lazarju, ki nam skozi tri različna dela iz različnih časovnih obdobj prikaže, kako se je njegova zgodba spreminjala in dobivala vedno pomembnejšo vlogo ter na koncu celo podobo legende, po kateri so se ostali zgledovali. Postavlja se vprašanje, zakaj so to počeli? Verjetno gre za željo, da bi ikonoklastično idejo dokončno izrezali iz življenja in da se takšna kriza ne bi uspela ponoviti, ker tudi ne bi bilo več pristašev te ideje. Kar je zanimivo, je to, da je ta ideja sčasoma sama od sebe izginila.¹⁸⁴ Kar nas pripelje še do enega pomembnega vidika; političnega vidika ikonoklazma. Ikonoklazem je bil močno politično orožje, ki je pomagalo vladarjem pridobivati vedno večjo moč in vpliv v cesarstvu v različnih sferah življenja. Po mojem mnenju je bil ta konflikt umetno ustvarjen, da bi lahko še povečal moč cesarjev nad prebivalstvom.

Čeprav ne moremo reči, da so bili vsi menihi ikonofili, pa lahko z gotovostjo trdimo, da so bili glavni predstavniki ikonofilstva ravno menihi. In tudi to je eden od razlogov, zakaj se pogosto označuje vse menihe za ikonofile. Janez Damaščan je zagotovo glavni teološki predstavnik ikonofilov, saj s svojimi govori izrazi teološko misel, ki jo upoštevajo vsi ikonofili in to že na začetku ikonoklastične krize. Teodor Studit je pomemben predvsem zaradi svoje vloge voditelja in osebe, ki se ni vdala oblasti ter je na različne načine zagovarjala svoj prav. Teodor je bil organizator, voditelj, pisec, mislec, podpornik in upornik ter po mojem mnenju oseba, ki je bila najbolj celostno vpletena v ikonoklastično krizo v vseh sferah življenja. Lahko bi rekli, da je bil Teodor ikonofil z veliko začetnico. Za ikonofile je pomemben tudi samostan Studion, ki ga je vodil Teodor, saj so člani tega samostana večkrat vplivali na dogajanje med krizo in posredno tudi oblikovali menihe, ki so branili češčenje ikon. Pomemben menih prvega obdobja ikonoklazma pa je tudi Štefan mlajši, ki je umrl mučeniške smrti in katerega smrt je postala legendarna in v zgled ostalim ikonofilom.

Raziskovanje tega obdobja in te tematike je zahtevno predvsem zaradi pomanjkanja in nepopolnosti virov, zaradi česar velikokrat pride zgolj do domnevanj. Zato na koncu težko jasno izpeljemo gotove zaključke. Vendar pa je konec koncev to problem celotnega zgodovinskega raziskovanja. Zagotovo je del uspeha že v tem, da s svojim raziskovanjem uspemo pojasniti in

¹⁸⁴ Glej stran 26.

osvetliti vsaj del prej nejasnega in nerazumljenega. Pri tej tematiki je po mojem mnenju najpomembnejše sporočilo to, da so vsi konflikti, ki nastanejo zaradi takšnih ali drugačnih vzrokov, zelo kompleksni, zato moramo do njihovega preučevanja pristopati strukturirano in celostno. To lahko vidimo tako na primerih bizantinskega meništva v času ikonoklazma kakor tudi v današnjem času. Različni konflikti so lahko uporabljeni ali bolje rečeno izrabljeni za doseganje različnih ciljev, tudi v sferah, kamor morda ne spadajo. To konfliktom daje moč, da postanejo orodje za usmerjanje mišljenja ljudstva in dvigovanja moči. Od tega, kdo bo to orodje uporabil, je v veliki meri odvisno, kako se bo konflikt na koncu tudi razrešil.

6 LITERATURA

- Brubaker, Leslie. *Inventing Byzantine Iconoclasm*. Bristol: Bristol Classical Press, 2012.
- Brubaker, Leslie in John Haldon. *Byzantium in the Iconoclast Era c. 680-850: a history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- *Catholic encyclopedia online*. <http://www.catholic.org/> (dostop: maj 2017).
- *Družina*. <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/> (dostop: maj 2017).
- Duvnjak, Stjepan. *Mjesto slike u teologiji prema "Govorima o slikama" Ivana Damaščanina*. Sarajevo: Jukić, 1992.
- *FEST Travel*. <http://en.festtravel.com/> (dostop: junij 2017).
- Gardner, Alice. *Theodore of Studium: his life and times*. London: 41&43 Maddox Street, Bond Street, W., 1905.
- Herrin, Judith. *The Formation of Christendom*. London: The Orion Publishing Group Ltd, 2001.
- Knowles, M. D. in D. Obolensky. *Zgodovina cerkve 2: Srednji vek (600-1500)*. Ljubljana: Družina, 1991.
- *Likovne besede: revija za likovno umetnost*. Ljubljana, št. 61/61, zima 2002.
- Ostrogorski, Georgij. *Zgodovina Bizanca*. Ljubljana: DZS, 1961.
- Strle, Anton. *Vera Cerkev: dokumenti cerkvenega učiteljstva*. Celje, 1977.
- *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2. New York: Oxford University Press, 1991.
- *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3. New York: Oxford University Press, 1991.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 8. september 2017

Nejc Primc

Izjava kandidata / kandidatke

Spodaj podpisani/a _____ izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem / ne dovoljujem
(ustrezno obkrožiti)

objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidata / kandidatke: